

INDUSTRIALISATIE IN EEN PLATTELANDSGEMEENTE
Effecten op bevolking en arbeid te Sleidinge (1820-1914)

door

Koen LAMBERT

Licentiaat geschiedenis R.U.G.

1. INLEIDING

Een belangrijk aspect van en noodzakelijke voorwaarde tot een industrialiseringsproces, is het beschikbaar zijn van de nodige arbeidskrachten. De vraag naar de herkomst, het ontstaan en de omvang van de arbeidersgroep is dan ook een constante binnen het onderzoek. In dit verband kunnen we verwijzen naar een uitgebreide internationale literatuur (1). Ook binnen de Belgische context werd deze problematiek herhaaldelijk voor het voetlicht gebracht (2).

De formulering van het concept "proto-industriële fase", als eerste onderdeel van het globale industrialiseringsproces, plaatste

(1) Verschillende Britse auteurs nemen hierbij een belangrijke plaats in. O.a. E.P. THOMPSON, *The making of the English working class*, Londen, 1963. Verder ook J. KUCZYNSKI, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, Berlijn, 1961-1964.

(2) O.a. in J. NEUVILLE, *La condition ouvrière au XIXe siècle, Tome I : L'ouvrier objet*, Brussel, 1976; J. DHONDT, "Note sur les ouvriers industriels gantois à l'époque française", *Revue du Nord*, XXXVI, 1954, pp. 273-294; J. KRUTHOF, "De grootte van het Belgische proletariaat tijdens de eerste helft van de 19de eeuw", *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging*, Antwerpen, 1969, pp. 53-68.

dit onderzoek binnen een nieuw kader (3). Een belangrijk onderdeel van de internationale discussie omtrent dit concept behandelt de directe relaties tussen de proto-industriële fase en de eigenlijke industrialisatie. Hoewel een aantal factoren omschreven werden, die samen een gunstig terrein vormen voor de ontwikkeling van moderne industrieën, toch zijn die concrete verbanden en overgangsvormen nog allesbehalve duidelijk. Zeker niet in het licht van de vaststelling dat proto-industrialisatie niet automatisch en onvermijdelijk tot een modern industrialiseringsproces leidt, maar in een aantal regio's integendeel door een desindustrialisering gevolgd wordt.

De directe relaties tussen proto-industrie en moderne industrie situeren zich op drie terreinen (4). Op het vlak van de technische vooruitgang worden de eerste experimenten toegepast binnen de ambachtelijke sfeer. Meer dan een chronologische opeenvolging van deze eerste vernieuwingen en de latere mechanisatie werd nog niet geconstateerd. Dankzij de uitbreiding van de commerciële structuren en de marktorganisatie kunnen kooplui zich verrijken en komt een accumulatie van kapitaal op gang. De vraag naar de recrutering van de nieuwe industriëlen uit deze groep en het verloop van dit proces blijft nog onbeantwoord. Tenslotte geeft de proto-industrialisering aanleiding tot het ontstaan van een groep plattelandsarbeiders die steeds verder weg groeien van hun landbouwactiviteit en steeds sterker afhankelijk worden van hun inkomen uit de proto-industriële sector. De rechtstreekse lijn van deze groep naar de industriële arbeiders is evenmin scherp getekend.

Binnen het ontstaansproces van industriële arbeiders als sociale groep, tekenen zich diverse componenten af. Afhankelijk van specifieke omstandigheden manifesteren deze fenomenen zich soms tegelijkertijd, soms binnen een chronologische opeenvolging. Aldus kunnen verscheidene stadia in het proces onderscheiden worden. Concreet gaat het dan om factoren als het invoeren van loonarbeid, het centraliseren van arbeid in ateliers en fabrieken, het disciplineren en uniformiseren van de uit te voeren arbeid, het verregaand doorvoeren van mechanisatie.

(3) Hierover F. MENDELS, "Proto-industrialisation : the first phase of the process of industrialisation", *Journal of Economic History*, XXXII, 1972, pp. 241-261; P. DEYON, "Premier bilan et perspectives pour un congres", *Revue du Nord*, LXIII, 1981, nr. 248, pp. 5-9; P. DEYON & F. MENDELS, "La proto-industrialisation : théorie et réalité", *Revue du Nord*, LXIII, 1981, nr. 248, pp. 11-19.

(4) P. DEYON, "L'enjeu des discussions autour du concept de la proto-industrialisation", *Revue du Nord*, LXI, 1979, nr. 240, pp. 9-15.

Deze componenten zijn duidelijk te onderscheiden binnen een theoretisch concept. Ook zijn ze duidelijk te herkennen op diverse macroniveaus, wanneer zij zich reeds ten volle gemanifesteerd hebben. Toch slaagt men er zelden in om, binnen een afgebakende micro-omschrijving, een inzicht te krijgen in het verloop van het proces en op een preciese wijze verschillende fracties van de werkgroep in verschillende stadia te situeren. Het waarom is niet ver te zoeken : meestal ontbreekt het bronnenmateriaal, is het onvolledig, of verschaft het slechts vage informatie in dit verband.

Nochtans bestaan er uitzonderingen op die regel. Bronnen die wel mogelijkheden in die zin bieden, zijn de "Registers der afgeleverde livrets aan de werklieden" en de "Stamlijsten bestemd om de aflevering van een eerste werkboekje vast te stellen". Zij worden respectievelijk vanaf 1833 en 1846 gebruikt door de gemeentelijke overheden, om werkboekjes uitgereikt aan inwoners van de gemeente te registreren.

In het Oostvlaamse Sleidinge, waar dit bronnenmateriaal voldoende voorhanden is, verrichten wij een onderzoek (5) met de bedoeling het groeiproces, doorheen de 19de eeuw, van een locale werkgroep in de moderne industrie te reconstrueren; na te gaan welke wijzigingen de globale economische activiteit in het dorp hierdoor ondergaat en de samenstelling, achtergrond en specifieke kenmerken van de groep industriële arbeiders te analyseren.

Binnen de Vlaamse context bekleedt het bestudeerde dorp een vrij specifieke plaats. Vlaanderen wordt immers beschouwd als één van die regio's waar de proto-industrialisatie op het platteland gevolgd wordt door een proces van desindustrialisering (6). Nochtans komt in Sleidinge, zij het in een laat stadium, toch een modern industrialisatieproces op gang. De nabijheid van het industriële centrum Gent zal hierbij van doorslaggevend belang blijken.

Sleidinge situeert zich op een 12-tal km. ten noordwesten van Gent. Als dusdanig maakt het deel uit van een te onderscheiden regio die min of meer een gelijklopende sociaal-economische evolutie doormaakt in de 19e eeuw. Het gaat hier om de dorpen Evergem, Lovendegem, Zomergem, Waarschoot en Sleidinge zelf. De belangrijkste communicatiewegen in deze regio situeren zich uitsluitend in de richting van en naar Gent. Van zuid naar noord wordt de regio doorkruist door de steenwegen Gent-Watervliet en Gent-Eeklo. De eerste verbindt Evergem en Sleidinge; de tweede Lovendegem, Zomergem en Waar-

(5) K. LAMBERT, *Industrialisatie, industriële en manufactuurarbeid in een plattelandsgemeente. Sleidinge, 1830-1914*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1983.

(6) F. MENDELS, *op. cit.*; P. DEYON, "L'enjeu des discussions...".

schoot. Een nieuwe transportmogelijkheid komt er met de spoorlijn Gent-Eeklo in 1862 (7). Zij verbindt Evergem, Sleidinge en Waarschoot met Gent en Eeklo.

Concreet wordt in deze bijdrage eerst dieper ingegaan op het gebruikte bronnenmateriaal en de verwerkingsmethode. Verder wordt de globale sociaal-economische evolutie doorheen de 19de eeuw geanalyseerd op basis van de spreiding van de economische activiteit over verschillende sectoren. Tenslotte wordt de focus gericht op de industriële arbeiders(sters) en hun achtergrond, meer bepaald i.v.m. factoren als leeftijdsverdeling, tewerkstelling, beroepsloopbaan, e.d.

2. BRONNEN EN METHODE

De belangrijkste bronnenreeks vormen uiteraard de registers waarin uitgereikte werkboekjes opgetekend worden. Het verkrijgen van een werkboekje is de formele bevestiging dat de houder(ster) ervan behoort tot een specifieke maatschappelijke groep. Wat zijn de gemeenschappelijke kenmerken van deze werkboekjeshouders(sters)? Duidelijk is in elk geval dat het om loonarbeiders(sters) gaat. Op enkele gevallen na (8) worden alle werkboekjes uitgereikt op aanvraag van een patroon. Nochtans dient opgemerkt dat niet alle loonarbeiders(sters), zelfs niet in de nijverheidssector, over een werkboekje beschikken. Op basis van deze component alleen, kunnen we de groep werkboekjes houders(sters) niet precies karakteriseren.

Meer informatie vinden we bij de maatschappelijke groep voor wie het werkboekje een erg nuttig instrument is : de ondernemers. Hun visie luidt als volgt : "Dans l'esprit de la législation première, le livret n'était fait que pour les artisans, c'est à dire pour ceux des ouvriers qui consacrent tous leurs moyens au travail dans les ateliers et à une industrie spéciale, et y acquièrent par un apprentissage régulier et une expérience continue ce caractère particulier qui les élève au dessus de l'élément flottant et essentiellement variable des manouvriers"(9).

De loonarbeid van de houder(ster) van een werkboekje onderscheidt zich dus door de centralisatie ervan in werkplaatsen en door zijn permanent karakter. De genoemde bronnen, die de uitreiking

(7) *Exposé de la situation du Royaume, 1861-1875*, Brussel, 1885, p.999.

(8) In deze gevallen wordt geen werkgever vermeld of wordt het boekje uitgereikt om "werk te gaan zoeken".

(9) O. BRUNEEL, "Question des livrets d'ouvriers", *Rapport de la Chambre du Commerce et des Fabriques de Gand*. Gent, 1879, pp. 5-6.

van een eerste werkboekje registreren, verschaffen ons het inzicht welk individu op welk tijdstip zijn/haar eventuele vroegere economische activiteit opgegeven heeft en een activiteit zoals hierboven beschreven is gaan uitoefenen. Deze overgang is precies één van de belangrijkste componenten bij het vormingsproces van een arbeidersgroep. Een onderzoek op basis van deze bron moet ons in staat stellen deze transitie op de voet te volgen.

Welk is nu de ontstaangeschiedenis van deze bron? De verplichting om, als werknemer in een fabriek of manufactuur, over een werkboekje te beschikken dateert uit de Franse tijd en werd ingesteld door de wet van 22 germinal van het jaar XI (12 april 1803) (10). Dat deze wet allesbehalve toegepast wordt, blijkt wel uit verschillende pogingen om doeltreffende sancties, bij niet toepassing ervan, in te stellen. Verschillende circulaires worden in dit verband naar de gemeentebesturen doorgestuurd. In 1833 probeert men nogmaals orde op zaken te stellen door de gemeenten te verplichten "eenen nauwkeurigen register der toegestaene livrets" bij te houden (11). Bij K.B. van 10 november 1845 (12) worden deze administratieve richtlijnen verder uitgewerkt en worden gestandaardiseerde stamlijsten verplicht in gebruik genomen.

Deze maatregelen blijken wel toegepast te worden. Vanaf oktober 1833 wordt te Sleidinge een lijst bijgehouden waarop, per uitgereikt boekje, volgende gegevens vermeld worden : datum van de uitreiking, naam en voornaam van de houder(ster), woonplaats, leeftijd, reden van uitreiking, naam van de werkgever. Vanaf 1846 worden genoemde stamlijsten in gebruik genomen, waarin per werknemer een pagina voorbehouden is. Bovenaan vinden we een voorgedrukte tekst, waar een aantal gegevens dienen ingevuld bij de uitreiking van een eerste boekje. Op de persoonsbeschrijving en de beroepsaanduiding van de houder(ster) na, krijgen we dezelfde informatie als bij de eerste lijsten. De verdere pagina wordt voorbehouden om volgende uitreikingen van werkboekjes te registreren. Op enkele zeldzame uitzonderingen na, zijn deze gedeelten blanco gebleven.

Verspreid over het rijksarchief te Gent en het plaatselijk gemeentelijk archief te Sleidinge, vonden we een 4-tal registers terug, een

(10) *Pasinomie*, première série, tome 11. Brussel, 1836, p. 187.

(11) *Mémorial Administratif de la Flandre Orientale*, deel 34. Gent, 1833, nr. 87.

(12) *Pasinomie*, troisième série, tome 15. Brussel, 1845, p. 112.

lijst van 1833 tot 1846 (13), drie stamlijsten van 1846 tot 1857(14), van 1857 tot 1860 (15) en van 1860 tot 1876 (16). We beschikken dus over een bronnenreeks die loopt van 1833 tot 1876 en die een erg continu karakter vertoont.

Dit materiaal bevat natuurlijk reeds een schat aan informatie. Toch hebben we geprobeerd om tot een meer dynamisch beeld te komen van de evolutie die de groep werkboekjeshouders doormaakt. Via een confrontatie met de bevolkingsregisters pogen we voor elke houder(ster) het volledige verloop van zijn/haar loopbaan te reconstrueren. In elke register (1847, 1867, 1881, 1891, 1901, 1911) wordt getracht alle namen die op de verschillende lijsten voorkomen terug te vinden en de houder(ster) van een werkboekje te identificeren aan de hand van het geboortjaar en de woonplaats. Bij deze identificatie dient erg rigoureuus te werk gegaan, om te vermijden dat verkeerde personen genoteerd worden.

Er dient opgemerkt dat we ons, voor de identificatie, beperken tot het bevolkingsregister zoals in zijn oorspronkelijke vorm opgesteld. De hele bevolkingsbeweging die later geregistreerd wordt, laten we buiten beschouwing. Deze werkwijze laat ons toe om van de groep werkboekjeshouders(sters) een dwarsdoorsnede te maken op elk moment dat het bevolkingsregister vernieuwd wordt. Tegelijkertijd heeft dit voor gevolg dat we geen informatie bezitten over een aantal houders(sters), die in de oorspronkelijke registratie niet vermeld worden, maar slechts in de later opgetekende bevolkingsbeweging te vinden zijn. Deze groep is echter beperkt en globaal genomen heeft deze operatie een bevredigend resultaat opgeleverd.

In totaal worden, vanaf oktober 1833 tot februari 1876, 1.760 werkboekjes uitgereikt. Bij 36 uitreikingen beantwoordt de houder(ster) niet aan het beeld dat we hierboven schetsten en waaraan dient voldaan om het onderzoeksoptzet te realiseren. Van de overige 1.724 vonden we 1.195 houders(sters) (69,31%) in één of meerdere registers terug. Het verschil van 529 eenheden is als volgt te verklaren. Vóór het opstellen van het eerste register (1847) worden 782 boekjes uitgereikt. Daarvan vinden we 468 houders(sters) terug, hetzij in het register van 1847, hetzij in een later register. Dit betekent dat reeds 314 houders(sters) nog voor 1847 overleden

(13) RIJKSARCHIEF GENT (R.A.G.), Modern Gemeentearchief Sleidinge, nr. 65. Aflevering van werkmansboekjes, 1833-1856.

(14) Idem.

(15) GEMEENTEARCHIEF SLEIDINGE (G.A.S.), Stamlijst bestemd om de aflevering van een eerste boekje vast te stellen, 1857-1860. Ongenummerd.

(16) R.A.G., Modern Gemeentearchief Sleidinge, nr. 66. Aflevering van werkmansboekjes, 1860-1876.

of definitief verhuisd zijn. De overige 215 vormen de reeds vermelde groep van houders(sters) die in geen enkele oorspronkelijke registratie voorkomen. Zij worden geboren of komen in het dorp wonen na 1847 of 1867 en zijn reeds overleden of verhuisd voor 1867 of 1881.

Het zou een illusie zijn te menen dat de geïdentificeerde werkboekjeshouders(sters) in alle registers teruggevonden worden. De realiteit is veel complexer. Soms hebben tijdelijke migraties plaats, waardoor bepaalde individuen in een register niet vermeld worden, maar later terug opduiken. Ook overlijdens en definitieve emigraties zorgen voor een permanente beweging binnen de groep werkboekjeshouders(sters). Van de 1.195 geïdentificeerden zijn er 904 waarvan de overlijdensdatum bekend is. Verder zijn er nog 291 houders(sters) die na een bepaalde periode definitief verhuizen.

Voor diverse deelaspecten van het onderzoek worden uiteraard nog andere bronnen gehanteerd, in confrontatie met de werkboekjesregistratie of de bevolkingsregisters. Het doorlichten van de proto-industriële activiteit in de textielsector gebeurt op basis van twee enquêtes gehouden in september 1840 en september 1843 (17). De eerste werd georganiseerd door de provinciale overheid, in afwachting van de resultaten van de grote "Enquête sur l'industrie linière" van hetzelfde jaar (18). De gegevens hiervoor werden verstrekt door de gemeentebesturen. De tweede werd gehouden volgens hetzelfde stamien : ook hier leverden de gemeentebesturen de informatie, wat voor gevolg heeft dat de opgegeven cijfers bijna identiek zijn aan die van 1840. Wel wordt hier ook aandacht besteed aan andere textielbranches dan het vlas, en als dusdanig is deze enquête een belangrijke aanvulling.

Informatie over de landbouw- en industriële sector wordt uiteraard ook uit de diverse nationale tellingen gewonnen. De gepubliceerde lijsten van fabricanten in de "Wegwijzer der stad Gent en Provincialen Almanach van Oost-Vlaanderen" verschaffen ons heel wat gegevens over de werkgevers die bij de geregistreerde uitreikingen van werkboekjes vermeld worden.

Voor de locale aspecten van het onderzoek tenslotte deden we beroep op de gemeentelijke archieven : registers van burgerlijke stand van briefwisseling, van beraadslagingen der gemeenteraad en schepencollege; onderzoeken de *commodo et incommodo* e.d..

Eerder werd reeds gewezen op de gelijklopende evolutie van een aantal buurdorpen in de regio ten noordwesten van Gent. Een eigen

(17) RIJKSARCHIEF BEVEREN-WAAS (R.A.B.), Fonds Provinciaal Bestuur Oost-Vlaanderen, 1830-1850. Respectievelijk nrs 4561 en 4558.

(18) E. GUBIN, "L'industrie linière à domicile dans les Flandres en 1840-1850. Problèmes de méthode", *R.B.H.C.*, XIV, 1983, 3-4, pp. 369-402.

onderzoek opzetten rond de ontwikkelingen in deze dorpen behoorde niet tot onze mogelijkheden. Hiervoor doen we dan ook een beroep op de literatuur, die helaas niet erg uitgebreid is. De impact van de regio op Sleidinge zelf is echter relatief beperkt, zodat onze gebrekkige kennis geen onoverkomelijke hinderpaal vormt bij de studie van het dorp.

3. SOCIAAL-ECONOMISCHE EVOLUTIE EN TEWERKSTELLING.

3.1. Inleiding.

De analyse van de sociaal-economische evolutie gebeurt op basis van de spreiding van de economische actieven over verschillende sectoren (19). De aandacht wordt toegespitst op de proto-industriële, de agrarische en de industriële sector. Over de diensten en de overige ambachtelijke nijverheidsactiviteiten kunnen we kort zijn. Voor het geheel van deze activiteiten constateren we een permanent stijgend belang doorheen de 19de eeuw, wat wijst op een steeds groeiende diversificatie van de economische activiteit in het dorp. Opvallend hierbij is de toenemende activiteit van vrouwen in de kleinhandels- en de ambachtelijke nijverheidssector. Tussen 1867 en 1901 neemt hun aantal, in verhouding tot de potentieel actieve bevolking, toe van 6,83% tot 11,42%. Bij de mannen is dit respectievelijk 7,88% en slechts 8,35%.

Voor het onderzoek werden vier analysemomenten uitgekozen : 1847, 1867, 1881 en 1901 (20). Het zijn momenten waarop nieuw ingeschreven bevolkingsregisters ons toelaten op een eenvoudige wijze dwarsdoorsnedes van de beroepsactieve bevolking te maken. Dat de gekozen data ook een periodisering in de globale economische evolutie aanduiden, mag blijken uit de demografische informatie, en meer

(19) Voor een uiteenzetting over de theorie van de spreiding van beroepen over verschillende sectoren; zie B. VERHAEGEN, *Contribution à l'histoire économique des Flandres*, Leuven-Parijs, 1961. Ook P. KLEP, *Bevolking en arbeid in transformatie. Brabant, 1700-1900*, Nijmegen, 1981.

(20) De keuze van deze momenten werd o.a. ook ingegeven door praktische omstandigheden : in 1857 werd het bevolkingsregister te Sleidinge niet vernieuwd. Om een evenwichtige spreiding in de tijd te bekomen, werd het bevolkingsregister dat in 1891 in gebruik genomen werd, niet geanalyseerd.

bepaald uit het verloop van het bevolkingscijfer (21). Dit verloop is allerminst een losstaand gegeven. Groei en daling van de bevolking staan in direct verband met de economische ontwikkeling.

De demografische evolutie van Sleidinge doorheen de 19de eeuw vertoont één grote inzinking. Bij het vertrekpunt van deze studie, rond 1830, bereikt het bevolkingscijfer een hoogtepunt : 5.934 eenheden in 1831. Dit hoge bevolkingsaantal wordt opgebouwd in de 18de eeuw : tussen 1700 en 1800 stijgt het bevolkingsaantal ononderbroken (22). Na 1830 constateren we een enorme daling die aanhoudt tot 1867. Een massale emigratiebeweging is de voornaamste oorzaak hiervan. De natuurlijke bevolkingsbeweging veroorzaakt enkel een belangrijke afname in acute crisisperiodes. De periode 1844-1849 weegt natuurlijk het zwaarst door. Verder is dit het geval in 1853-1855 en 1864-1865. Tijdens de andere delen van de vervalperiode vertoont de natuurlijke beweging steeds een licht herstel.

Ook de eerste, korte herstelperiode tussen 1867 en 1874 en de bevolkingsstagnatie tussen 1875 en 1884 zijn het resultaat van schommelingen in de migratoire beweging. Vanaf 1884 komt het definitieve herstel op gang. Hier speelt dan weer een belangrijke reeks geboorteoverschotten tot 1915, een doorslaggevende rol. Na 1900 slaagt de natuurlijke beweging er zelfs in om de invloed van een nieuwe emigratiegolf, naar overzeese gebieden, te niet te doen.

Over de hele 19de eeuw beschouwd speelt de emigratie dus wel een erg belangrijke rol. De bestemming van de emigranten kunnen we

(21) Het verloop van het bevolkingscijfer tussen 1831 en 1915 werd als volgt gereconstrueerd :

- Voor 1831-1835 nemen we het cijfer over uit : *Statistique de la Belgique. Population. Rélevé décennal, 1831-1840. Mouvement de l'état civil pendant l'année 1840.* Brussel, 1842.

- Na 1836 berekenen we het cijfer zelf, op basis van gegevens over natuurlijke en migratoire beweging.

- Geboorte- en sterftcijfers verkrijgen we door eigen telling in de registers van de burgerlijke stand.

- Voor cijfers over migraties doen we van 1836 tot 1860, beroep op de aantallen vermeld in de jaarverslagen van het gemeentebestuur. (G.A.S. Register der beraadslagingen van het schepencollege, 1822-1868. Ongenummerd). Na 1860 baseren we ons op eigen tellingen in de registers der verklaringen van in- en uitredingen.

(22) Van 3.050 inwoners tussen 1706 en 1715 (10-jaarlijks gemiddelde, bij benadering geschat) tot 4.896 tussen 1786 en 1795 (idem). Zie A. DE VOS, "De bevolkingsevolutie van Evergem, Lovendegem, Sleidinge, Waarschoot en Zomergem gedurende de 17de en de 18de eeuwen". *Appeltjes van het Meetjesland*, VIII, 1957, pp. 5-76.

FIGUUR 1 :

**EVOLUTIE VAN HET SLEINSE BEVOLKINGSCIJFER DOORHEEN
DE 19de EEUW (1831-1915)**

nagaan van 1861 tot 1899 (23). Van het totale aantal verhuist 27,22% naar Gent of naar randgemeenten ervan (24). Een tweede grote groep, maar liefst 41,18% verhuist naar de dorpen binnen de regio die we hoger afbakenden, en blijft dus binnen dezelfde economische structuren leven. We mogen veronderstellen dat de emigratiebeweging tijdens de eerste helft van de 19de eeuw, in dezelfde richting verloopt.

3.2. De proto-industriële sector

Binnen de context van een Vlaams dorp vormt de ambachtelijke huisnijverheid in de textielsector uiteraard de enige economische activiteit die een proto-industriële functie kan vervullen. Het is dan ook deze activiteit die bedoeld wordt met de term "proto-industriële sector". Evengoed is duidelijk dat, naarmate de echte industrialisatie verder doorgang vindt, de proto-industriële functie van de ambachtelijke textielarbeid wegvalt en we te doen krijgen met een economische sector die steeds onbelangrijker wordt.

De evolutie van de tewerkstelling in deze ambachtelijke textielsector, kennen we via volgende cijfers (25) :

(23) G.A.S., Register der verklaringen van uittredingen, 1861-1899. Ongenummerd.

(24) Dit zijn vooral Wondelgem, Mariakerke en Oostakker.

(25) De aantallen in deze tabel zijn afkomstig uit volgende bronnen :

- Voor 1847 wordt, bij de wevers en vlasspinsters, gebruik gemaakt van de reeds vermelde enquêtes van 1840 en 1843. Er worden geen aparte cijfers vermeld voor mannen en vrouwen onder de wevers, zodat dit gegeven ook voor ons onbekend blijft.

- Voor 1867 en 1881 wordt het aantal wevers bekomen door, van het totale aantal dat aangeduid wordt in de bevolkingsregisters, het aantal industriële wevers af te trekken. De verdeling over vlas- en katoenwevers in 1867, steunt op een geëxtrapolerde aanduiding van het aantal vlaswevers in 1852 (G.A.S., Register van briefwisseling aan particulieren en openbare besturen, 1847-1873. Ongenummerd). Wellicht is dit aantal in 1867 reeds een overschatting.

- Het aantal wevers in 1901 is het aantal vermeld in de nijverheidstelling van 1896.

- Alle andere cijfers steunen op eigen telling in de bevolkingsregisters.

TABEL 1 :

**EVOLUTIE VAN DE TEWERKSTELLING IN DE AMBACHTELIJKE
TEXTIELSECTOR, DOORHEEN DE 19de EEUW**

	MANNEN				VROUWEN				TOTAAL			
	47	67	81	01	47	67	81	01	47	67	81	01
Vlaswevers		20	53	1		.	14	.	448	20	67	1
Katoenwevers		39		10		79		1	673	118		11
Vlasspinsters		-	-	-	1061	104	20	-	1061	104	20	-
Anders thuiswerkers (vlas)	51	24	11	3	69	21	-	-	120	45	11	3
Kledingsector	19	9	9	11	157	122	46	53	176	131	55	64
Totaal		92	73	25		326	80	54	2478	418	153	79

Na de agrarische crisis van 1846-1848 gaat het met de hele huisnijverheid steil bergafwaarts. De tabel spreekt hier voor zich. Willen we echter de enorme val juist interpreteren, dan dienen we de cijfers van 1847 te relativieren. De aantallen van de belangrijkste groepen thuiswerkers (vlas- en katoenwevers, vlasspinsters) zijn de cijfers uit de enquêtes van 1840 en 1843. Tijdens deze periode zijn de traditionele plattelandsstructuren volop in verval (26). Die aftakeling is reeds lang gaande, maar blijft nog lange tijd onzichtbaar in de kwantitatieve bronnen. We dienen in elk geval rekening te houden met een wijdverspreide werkloosheid onder de vlasbewerkeren in de jaren '40.

Desondanks geeft de betreffende informatie ons wel een beeld van wat de huisnijverheid, op het toppunt van haar verspreiding in het eerste kwart van de 19de eeuw, betekent. In die periode is de vlassector nog wel allesoverheersend, wat in de jaren'40 echter niet meer het geval is. De aanwezigheid van een groot aantal katoenwevers is een zichtbare aanduiding dat men de vlasbewerking ontvlucht door over te schakelen op katoen.

De enquête van 1840 leert ons dat in 541 gezinnen vlas gesponnen en/of geweven wordt door in totaal 449 personen. Hetzelfde aantal vlasbewerkeren wordt opgegeven in 1843, zonder het gezins-aantal te vermelden. Diezelfde enquête van 1843 geeft aan dat er 673 katoenwevers zijn, maar zegt niet om hoeveel huishoudens het

(26) Hierover G. JACQUEMYNS, *Histoire de la crise économique des Flandres, 1845-1850*, Brussel, 1929.

hier gaat. Wanneer we dezelfde verhouding hanteren als bij de vlaswevers in 1840, bekomen we 598 gezinnen. In totaal zouden in 1843 dus 1.128 gezinnen actief zijn in de huisnijverheid. Op basis van het bevolkingsaantal in 1843 en de gemiddelde gezinsgrootte in 1847, berekenen we het aantal gezinnen in 1843 op 1.210. In deze veronderstelling is 93,22% van die gezinnen in de ambachtelijke textielsector actief. We nemen aan dat zeker in 90% van de huishoudens de huisnijverheid aanwezig is.

Binnen het kader van deze wijdverspreide ambachtelijke activiteit worden de eerste stappen gezet op weg naar een locale geïndustrialiseerde textielnijverheid. Het is opnieuw de aanwezigheid van de katoenwevers die er ons attent op maakt dat een reorganisatie van de huisnijverheid heeft plaats gehad.

Tijdens de beginperiode van de Gentse industrialisatie zijn enkel de katoendrukkerijen en -spinnerijen echte industrieën. In deze sectoren zijn centralisatie van de arbeid en een vergevorderde mechanisering een feit. Het weven gebeurt nog met de hand door thuiswerkende wevers. Dit gebeurt zowel voor rekening van katoendrukkerijen (27), die de weefsels als grondstof gebruiken, als van spinnerijen, die hun eigen garen als grondstof leveren (28). De centralisatie en mechanisatie van het katoenweven komt slechts traag op gang vanaf de jaren '20. Pas rond 1840 overtreft de produktie van de gemechaniseerde katoenweverij die van het handweven (29).

Het is duidelijk dat de Sleinse katoenwevers binnen dit kader dienen gesitueerd. Zij staan in dienst van Gentse industriëlen of kooplui. Hun status van zelfstandig producent hebben zij geruimd voor die van loonarbeider. De verhouding van 448 vlas- tegenover 673 katoenwevers in 1843 wijst er op dat de reorganisatie van de huisnijverheid op dat moment reeds ver gevorderd is.

De aanvang van dit proces situeert zich in het eerste kwart van de 19de eeuw. In 1825 zijn er in Sleidinge nog maar 97 getouwen waarop katoen geweven wordt (30). Naarmate de crisis, vooral in de jaren '30, in de vlasnijverheid groeit, komt blijkbaar een stroomversnelling op gang. Dezelfde evolutie constateren we voor andere dorpen in de regio. In Evergem zijn er in 1812 nog maar een 25-tal

(27) J. VOORTMAN, *Les débuts de l'industrie cotonnière et les crises économiques*, Gent, 1940, p. 308 e.v.

(28) L. VARLEZ, *Les salaires dans l'industrie gantoise. Tome I : L'industrie cotonnière*, Brussel, 1901, pp. 28 en 42.

(29) J. DE VISSER, *De industrialisatie van de Gentse katoennijverheid, 1750-1850*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1976, p. 256.

(30) G.A.S., Register van briefwisseling aan particulieren en openbare besturen, 1825-1833. Ongenummerd.

katoenwevers (31). In 1843 zijn er al 800 katoengetouwen en nog slechts 100 lijnwaadgetouwen (32). In Waarschoot zijn er in 1843 1.400 katoengetouwen en 200 lijnwaadgetouwen (33).

In hoeverre loonarbeid reeds doorgedrongen is bij de steeds kleiner wordende groep thuiswerkende vlaswevers, kan niet precies nagegaan worden. Vast staat wel dat het proces rond 1840 volop aan de gang is. E. Dubois beschrijft vrij accuraat de evolutie in de organisatie van de vlasverwerking op dat moment (34). Hij onderscheidt drie uitzonderlijke categorieën van wevers, waaronder "les tisserands travaillant chez eux, à domicile, sur commande et pour compte de fabricants" (35). Dat zo een groep in Sleidinge aanwezig is, lijkt erg aannemelijk gezien de nabijheid van de Gentse industriëlen en handelaars, en de intense commerciële contacten die reeds lang tussen dorp en stad bestaan, binnen het kader van de vlasverwerkende huisnijverheid (36).

Verder heeft Dubois het over "les tisserands-fabricants : (...) Ces petits fabricants possèdent depuis deux jusqu'à cinq et six métiers; il en est, mais en petit nombre, qui ont jusqu'à vingt et trente métiers, qu'ils occupent, eux, leur famille, leurs domestiques ou leurs ouvriers. Il y a de ces fabricants dans les environs de Courtrai, d'Alost et de Gand" (37). Tenslotte zijn er nog "des tisserands qui travaillent dans les ateliers (...), qui sont peu nombreux" (38).

Onder de werkgevers die vermeld worden bij de werkboekjes uitgereikt vóór 1847, vinden we er een aantal die gevestigd zijn te Sleidinge, Waarschoot en Lovendegem. Voor deze werkgevers worden 185 werkboekjes uitgereikt. Een zevental werkgevers nemen het leeuwenandeel van de uitgereikte boekjes voor hun rekening : 115

(31) A. DE VOS, "Bloei en verval der plaatselijke handweefnijverheid te Evergem, 1794-1880", *Appeltjes van het Meetjesland*, XV, 1964, pp. 87-135.

(32) Enquête betreffende de vlasnijverheid uit 1843. R.A.B., Fonds Provinciaal Bestuur Oost-Vlaanderen, 1830-1850, nr. 4558.

(33) Idem.

(34) E. DUBOIS, "L'industrie du tissage du lin dans les Flandres", *Les industries à domicile en Belgique, tome 2*, Brussel, 1900, pp. 1-225.

(35) E. DUBOIS, *op.cit.*, p. 65.

(36) Zo lezen we bijvoorbeeld in 1836 in het "Verslag wegens het bestuur en den toestand der gemeentebelangen" : "Onze wekelijkse markt wordt meer en meer gefrequentieerd. Er gebeurt veel handel in werk en vlas; en den welgekozen zaterdag geeft de gelegenheid aan de wevers die 's vrijdags hun linnen ter markt van Gend verkoopen om des anderdags hunne provisie van garen bij ons op te doen" (G.A.S., Register der beraadslagingen van het schepencollege, 1822-1868, ongenummerd).

(37) E. DUBOIS, *op.cit.*, p. 64.

(38) E. DUBOIS, *op.cit.*, p. 65.

van de 185. De overige werkgevers worden slechts één of enkele keren vermeld. Opvallend is ook dat de arbeiders(sters) van die 7 werkgevers, verspreid zitten over meerdere verschillende adressen per werkgever.

Het is duidelijk dat de door ons bestudeerde regio tot "les environs de Gand" behoort en dat de evolutie door Dubois beschreven er zich heeft doorgezet. De talrijke werkgevers op het platteland kunnen we als "tisserands-fabricants" beschouwen. Enkele onder hen onderscheiden zich reeds door het hoge aantal wevers dat zij tewerkstellen. Zij behoren tot het kleine aantal "qui ont jusqu'à vingt et trente métiers". Het aantal uitgereikte werkboekjes voor 1847, bij die werkgevers, varieert van 7 tot 66. Afgaande op de verschillende adressen die opgegeven worden, kunnen we veronderstellen dat zij reeds één of meerdere centrale werkplaatsen bezitten, waar Dubois' derde categorie wevers (en houders(sters) van een werkboekje) werkt.

Slechts één correctie dienen we aan te brengen. Op basis van de beroepsaanduidingen in de stamlijsten, gebruikt na 1846, stellen we vast dat de 7 grotere werkgevers katoen laten weven. De beschrijvingen van Dubois betreffen enkel de vlasnijverheid. Of de betreffende werkgevers in de jaren '30 ook vlas verwerken is ons niet bekend. Vast staat in elk geval dat ook dan reeds katoen geweven wordt. In 1829 dringt de provinciegouverneur er bij het gemeentebestuur op aan, de uitreiking van de werkboekjes strikter te registreren "uyt hoofde van het algemeen belang van het fabriekswezen en vooral van het sedert eenige jaren toenemen van het katoenweven ten plattelande" (39).

3.3. De agrarische sector

De landbouwactiviteit in het dorp is, tijdens de beginperiode van ons onderzoek, zeer sterk verweven met de ambachtelijke textielsector. De economische basis waarop de bevolkingsaan groei, vanaf de 18de eeuw tot het eerste kwart van de 19de eeuw, steunt is een combinatie van kleinschalige landbouwactiviteiten en de vlas- of katoenverwerkende huisnijverheid.

In de landbouwtelling van 1846 worden 929 exploitaties geteld (40). Er zijn 580 (62,43%) bedrijfjes kleiner dan 1 ha. Wanneer we aannemen dat een landbouwbedrijf 5 hectaren groot moet zijn

(39) G.A.S., Register der beraadslagen van het schepencollege, 1822-1868. Onnummerd.

(40) *Statistique de la Belgique. Agriculture (1846). Recensement Général*, Brussel, 1851.

om leefbaar te zijn (41), dan moet men in 818 (88,05%) bedrijven op zoek naar een bijkomende inkomstenbron. Dit is echter nog maar 70,33% van het totale aantal huishoudens in 1847. Willen we het hoger gestelde aantal van 90% bereiken dan moet ook in 229 andere gezinnen de huisnijverheid doorgedrongen zijn. Hiervoor komen in de eerste plaats de 111 overblijvende landbouwgezinnen in aanmerking. De seizoengebonden arbeid in de landbouwsector laat immers vele mogelijkheden open voor de huisnijverheid, die op deze bedrijven van meer dan 5 ha, eerder een aanvullende bron van inkomsten moet zijn.

Verder moet ook ongeveer de helft van de nog overblijvende gezinnen, die geen landbouwactiviteiten verrichten, in de huisnijverheid actief zijn. Dit laatste aantal kunnen we niet precies bepalen, aangezien we de 90% slechts op arbitraire wijze hebben vooropgesteld. Wel duidelijk is dat 80% van de gezinnen zijn inkomen puurt uit een combinatie van activiteiten in de ambachtelijke textiel- en de landbouwsector. In dit opzicht is het geenszins verbazingwekkend dat de structurele crisis in de vlasnijverheid, versterkt door de agrarische crisis van 1846-1848, tot de reeds geschetste diepgaande demografische catastrofe leidt.

Die, bijna totale, likwidatie van de ambachtelijke huisnijverheid, laat ook de landbouwsector niet onberoerd. Het achterhalen van de effectieve tewerkstelling in de landbouw is echter niet zonder problemen. Een confrontatie tussen de landbouwstellingen en de bevolkingsregisters, leert ons dat in deze laatste, enkel de actieven op landbouwexploitaties groter dan 1 ha, vermeld worden. Het aantal van die bedrijven komt telkens min of meer overeen met die groep gezinnen waarvan de landbouwactiviteit expliciet in de registers vermeld wordt. Enkel in 1867 is het verschil groter en wordt een deel van de activiteit op de grotere bedrijven niet aangeduid (42).

Voor alle analysemomenten geldt evenwel dat een belangrijk gedeelte van de tewerkstelling in de landbouwsector in de registers onvermeld blijft. Bij de huishoudens waar minder dan 1 ha grond bewerkt wordt, krijgt de aanduiding van andere, wellicht meer belangrijke economische activiteiten, blijkbaar de voorkeur. Volgens de landbouwstellingen gaat het in 1846 om 580, in 1866 om 403 en in 1895 om 529 gezinnen. Dit is respectievelijk 49,87%, 40,40% en 50,10% van het totale gezins aantal.

(41) C. VANDENBROEKE, "Mutations économiques et sociales en Flandre au cours de la phase proto-industrielle, 1650-1850", *Revue du Nord*, LXIII, 1981, pp. 73-94.

(42) Het gaat in 1846-47 om 349 bedrijven in de landbouwstelling en 365 gezinnen in het bevolkingsregister. In 1866-67 om 380 bedrijven en slechts 344 gezinnen. In 1895-1901 om 340 bedrijven en 353 gezinnen.

In welke gezinnen wordt deze bijkomende landbouwactiviteit uitgeoefend? Hierover bezitten we geen concrete informatie en we dienen dan ook te vertrekken vanuit een eerder theoretisch gezichtspunt. Bij de spreiding van de betreffende activiteiten over verschillende huishoudens geven we de voorkeur aan de gezinnen van thuiswerkers, dagloners en/of fabrieks- of manufactuurarbeiders. Voor 1846/47 werd reeds aangetoond dat de vermenging tussen kleinschalige landbouwactiviteiten en huisnijverheid zeer wijd verspreid is. De dagloners behoren op dat moment allemaal tot gezinnen van thuiswerkers. Zoals verder ook zal blijken zijn de fabrieks- en manufactuurarbeiders eveneens voor het overgrote deel afkomstig uit deze gezinnen. Wij menen deze toestand over de verdere 19de eeuw te mogen doortrekken.

Op alle analysemomenten overtreft het aantal landbouwbedrijven kleiner dan 1 ha, het aantal gezinnen waar bovengenoemde activiteiten worden uitgeoefend. Een aantal gezinnen uit de ambachtelijke nijverheids-, de kleinhandels- of de dienstensector, bewerken dus ook nog een stuk grond kleiner dan 1 ha.

Naast deze vaststellingen, constateren we ook dat, na het wegvalen van de wijdvertakte huisnijverheid, een grote groep van potentieel actieve mannen en vrouwen zonder beroepsaanduiding blijft in de volgende registers. In verhouding tot de totale potentieel actieve bevolking gaat het in 1867 om 17,15%, in 1881 om 20,33% en in 1901 om 18,98%. De vrouwen zijn steeds sterk in de meerderheid. In 1867 zijn er 83,26% vrouwen; in 1881 79,26%; in 1901 78,36% (43). Het gaat bijna uitsluitend om gehuwde vrouwen. Het is uitgesloten dat telkens zo een grote groep potentieel actieven zonder enige economische activiteit blijft.

Een belangrijk deel van deze groep behoort tot de gezinnen waar de landbouwactiviteit van het gezinshoofd expliciet vermeld wordt in de registers. Zij leven dus op een bedrijf van meer dan 1 ha, hetzij als lid van het gezin, hetzij als inwonend knecht of meid, en kunnen bij de volwaardige landbouwactiviteiten geteld worden.

Minder zekerheid hebben we over de economische activiteit van de resterende individuen. Waar we dit kunnen nagaan (1867 en 1901) blijkt dat de mannen voor het overgrote deel behoren tot gezinnen waarvan we veronderstellen dat ze een stuk grond kleiner dan 1 ha bewerken. Slechts 38 mannen in 1867 en 75 in 1901 behoren tot de groep gezinnen uit de kleinhandels-, de ambachtelijke nijverheids- en

(43) In absolute aantallen gaat het in 1867 om 182 mannen en 815 vrouwen op een P.A.B. van 2.752 individuen. In 1881 om 308 mannen en 944 vrouwen op een P.A.B. van 2.656 individuen. In 1901 om 375 mannen en 965 vrouwen op een P.A.B. van 3.029 individuen.

de dienstensector, waarvan slechts een deel landbouwactiviteiten verricht. Dit deel gezinnen kan makkelijk de beperkte groep mannen waarvan sprake opslorpen. Of deze individuen werkelijk tot die gezinnen behoren is echter niet zeker.

Anders ligt het bij de resterende vrouwen. Ook hier behoort een groot deel tot gezinnen waar bijkomende landbouwactiviteiten verricht worden : 57,25% in 1867, 46,96% in 1901. De andere grote groep leeft in gezinnen waar het hoofd een activiteit in de ambachtelijke nijverheids- of de kleinhandelssector verricht. In het overgrote deel van deze gezinnen (44) wordt geen enkele landbouwactiviteit verricht. Zijn deze vrouwen dan inactief ?

Het is onwaarschijnlijk. De genoemde sectoren omvatten precies activiteiten waarvan men de organisatie zelf in handen heeft. Hoewel een nieuwe moraal, die de vrouwen in toenemende mate specifieke opdrachten als de verzorging en de voorschoolse opvoeding toe deelt, wel voor enige verschuivingen kan zorgen (45), toch lijkt het uitgesloten dat de vrouwen in deze gezinnen zich een vrijwillige inactiviteit (kunnen) opleggen. Vroege feministes, als een Zoé Gatti de Gamond, vinden overigens de vrouwen uit de handels- en commerciële sector de gelukkigste : zij hebben een actief leven en delen dezelfde activiteit als hun man (46). Wellicht is dit in deze gezinnen het geval (47).

Dit alles laat ons toe te veronderstellen dat, met uitzondering van de groep vrouwen uit de kleinhandels- en de ambachtelijke nijverheidssector, de potentieel actieven zonder beroepsaanduiding in de registers, tewerkgesteld zijn in de landbouwsector. Enerzijds kunnen zij behoren tot een landbouwersfamilie die een groter bedrijf uitbaat. Anderzijds kunnen zij de landbouwactiviteit voor eigen rekening op een kleiner stuk grond als hun belangrijkste activiteit verrichten. Daarnaast bestaat ook de mogelijkheid dat die landbouwactiviteit een bijkomende familiale activiteit is, terwijl de individuen waarvan sprake nog andere arbeid in de agrarische sfeer verrichten. De meest voor de hand liggende veronderstelling is een combinatie van beide.

(44) Dit aandeel kunnen we niet precies bepalen. We weten wel hoeveel (nl. 38 in 1867, 115 in 1901), maar niet welke gezinnen uit deze sectoren bijkomende landbouwactiviteiten verrichten.

(45) Hierover D. KEYMOLEN, "Vrouwenarbeid in België omstreeks 1860. Vigerende en alternatieve opvattingen met betrekking tot vrouwelijke huis- en fabrieksarbeid", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, VIII, 1982, pp. 3-33.

(46) D. DE WEERDT, *En de vrouwen? Vrouw, vrouwenbeweging en feminisme in België, 1830-1960*, Gent, 1980, p. 21.

(47) Deze veronderstelling werd ook gehanteerd bij het bepalen van de percentages actieve vrouwen in de kleinhandels- en de ambachtelijke nijverheidssector, die we vermeld hebben bij de inleiding van deze paragraaf (3.1.).

We hebben dan te maken met een groep van vlottende werkkrachten die hun arbeid verdelen als landbouwer op hun eigen zelf bewerkte grond, en als (tijdelijk) dagloner op één van de grotere bedrijven (48).

In tabel 2 wordt de tewerkstelling in de landbouwsector afgewogen tegen de totale potentieel actieve bevolking. Bij de interpretatie van de cijfers dienen we rekening te houden met de vaststellingen die we hoger deden : de tewerkstelling op bedrijven groter dan 1 ha, dient aangevuld met de wellicht seizoengebonden activiteit van een bijkomend aantal dagloners. Een aantal dat we niet precies kennen en waarvan we het belang op elk moment verschillend inschatten, rekening houdend met een aantal kwalitatieve gegevens.

TABEL 2 :

**EVOLUTIE VAN DE TEWERKSTELLING IN DE LANDBOUWSECTOR,
DOORHEEN DE 19de EEUW**

	A		B		C		Totaal	
	Abs.	% PAB	Abs.	% PAB	Abs.	% PAB	Abs.	% PAB
1847	1.918	56,37	-	-	398	11,71	2.316	68,08
1867	1.211	44,00	363	13,19	129	4,33	1.703	61,52
1881	1.433	53,99	223	8,36	onbekend		(1.656)	(62,35)
1901	1.417	46,78	484	16,01	229	7,53	2.130	70,32

A : Tewerkstelling op bedrijven groter dan 1 ha. Landbouwactieven aangeduid in de bevolkingsregisters en niet-aangeduide potentieel actieven uit landbouwgezinnen.

B : Actieven op bedrijven kleiner dan 1 ha, gedeeltelijk ook actief op bedrijven groter dan 1 ha. Niet-aangeduide potentieel actieven uit gezinnen waar bijkomende landbouwactiviteit verricht wordt (49).

C : Tewerkstelling op bedrijven kleiner dan 1 ha. Eén landbouwactieve per gezin waar bijkomende landbouwactiviteiten verricht worden, met uitzondering van de gezinnen onder B reeds verrekend.

We gaan er van uit dat in 1847 die aanvulling slechts een beperkte rol speelt. De landbouwbevolking die in het register vermeld wordt is, in vergelijking met de andere momenten, het grootst. Het aantal grote bedrijven is relatief het kleinst : 31,38% van het totale aantal.

(48) E. GUBIN & A. VAN NECK, "La répartition professionnelle de la population belge en 1846 : un piège statistique", *Acta Historica Bruxellensia*, IV : Histoire et méthode, Brussel, 1981, p. 282.

(49) De groep mannen en vrouwen zonder beroepsaanduiding, uit gezinnen van de kleinhandels-, diensten- en ambachtelijke nijverheidssector, waarvan we niet met zekerheid weten of ze wel bijkomende landbouwactiviteiten verrichten, worden in deze cijfers meegerekend.

Deze groep actieven is zeker groot genoeg om de noodzakelijke arbeid op hun bedrijven te verrichten. De concrete cijfers en de globale context van een overbevolkt Vlaams platteland in die periode, laten zelfs vermoeden dat op de grote landbouwuitbatingen niet eens plaats is voor nog meer bijkomende arbeidskrachten.

De cijfers van 1867 tonen een spectaculaire daling van de tewerkstelling. Het aantal actieven op de grotere bedrijven dient echter sterk aangevuld. Er zijn immers verschillende redenen om te veronderstellen dat de inbreng van de actieven uit de kleinere bedrijven veel aan belang heeft gewonnen.

Vooreerst geeft de landbouwtelling meer bedrijven, groter dan 1 ha, op dan het bevolkingsregister. Een deel van de bijkomende landbouwactieven hoort dus eigenlijk niet in die categorie thuis, maar dient overgeheveld naar de belangrijkste groep van actieven op de grotere bedrijven. Verder zal ook de arbeid van de nog resterende bijkomende landbouwactieven aan belang gewonnen hebben. Er zijn immers in totaal minder landbouwactieven voor een grotere bebouwde oppervlakte. Slechts wanneer we alle bijkomende landbouwactieven mee in rekening brengen, bereiken we éénzelfde niveau als het aantal, in de registers aangeduide actieven op grotere bedrijven, in 1847 of 1881. De totale bebouwde oppervlakte stijgt bovendien, volgens de landbouwtellingen, van 1273,5 ha in 1846 tot 1360,75 ha in 1866.

Ook grijpt een verschuiving plaats naar een grotere oppervlakte per bedrijf. Volgens de tellingen zijn er in 1866 380 bedrijven groter dan 1 ha (48,53% van het totale aantal), tegenover 349 (37,57%) in 1846. Het aantal kleinere bedrijfjes daarentegen daalt van 580 (62,43%) in 1846 tot 403 (51,47%) in 1866. De grote demografische aderlating heeft dus zichtbaar sporen nagelaten en vooral de bijkomende landbouwactiviteit op bedrijfjes kleiner dan 1 ha, heeft aan belang ingeboet. Het zijn ongetwijfeld precies de gezinnen waar deze bijkomende activiteit wordt verricht, die massaal geëmigreerd zijn.

In 1881 is de tewerkstelling op de grotere bedrijven opnieuw gestegen tot een gelijkaardig niveau als in 1847. Het gebrek aan informatie omtrent de bedrijfsoppervlakte maakt het echter onmogelijk om de inbreng van de bijkomende actieven op een aanvaardbare wijze te interpreteren.

Bij de eeuwwisseling is het aantal kleinere bedrijfjes opnieuw gestegen tot 528 (60,88% van het totale aantal). Uiteraard evolueert de tewerkstelling in dezelfde richting en boeken ook hier de kleinere uitbatingen de grootste vooruitgang. Deze schaalverkleining gaat samen met een groeiende diversificatie van de economische activiteit in het dorp, waarbij de landbouw op een kleine oppervlakte nog

slechts een aanvulling is op de inkomsten uit arbeid in de meest diverse sectoren. De uitbreidende kleinhandels-, ambachtelijke nijverheids- en dienstensector speelt hierbij een groeiende rol. Verder zal blijken dat dit nog veel meer geldt voor de industriële arbeid.

3.4. De industriële sector

Wanneer we de ambachtelijke textielactiviteit een proto-industriële sector genoemd hebben, dan is het duidelijk dat de volgende fase, het eigenlijke industrialisatieproces, zich eveneens in de textielsector afspeelt. Dit is zeker het geval in Sleidinge en de omliggende dorpen. In Gent kennen we ongetwijfeld een grotere en steeds groeiende diversiteit aan industriële sectoren, maar uit de analyse van de werkgevers die de Sleinse arbeiders(sters) tewerkstellen, zal blijken dat industriële arbeid buiten de textielsector te verwaarlozen is.

We toonden reeds aan dat, gedurende de jaren '30 en '40 in de ambachtelijke textielsector een beweging op gang komt, waarbij verschillende weefgetouwen geconcentreerd worden in één atelier. Behoren de werkgevers van deze manufacturen nog tot de ingezetenen van verschillende dorpen, de impuls tot mechanisering van de textielnijverheid komt, in eerste instantie, uit Gent. Tijdens de jaren '40 worden reeds enkele gemechaniseerde weefateliers opgericht. Twee te Sleidinge in 1842 en 1853, één te Evergem in 1846.

Deze eerste voorbeelden krijgen al snel navolging. Tussen 1850 en 1875 zien we in Sleidingen en omliggende dorpen nog een 6-tal nieuwe gemechaniseerde werkhuizen ontstaan. Niet zelden gaat het om ondernemers die we reeds kennen als patroon van één of meerdere manufacturen, of als werkgever van enkele wevers. Veel van die pogingen stranden : enkel het plaatsen van een stoommachine is niet voldoende om een bedrijf te doen bloeien. De katoenschaarste van 1862-1865 en de economische depressie van de jaren zeventig zijn evenveel tests voor de ondernemers en vaak bepalend voor het voortbestaan van hun atelier. Het belang van deze industrialisatiepogingen mag dus zeker niet overschat worden. Slechts één ondernemer blijkt in staat zijn bedrijf gedurende de hele beschouwde periode draaiende te houden (50).

Ook de tewerkstelling is beperkt. Het toppunt situeert zich in de jaren '50, met 280 arbeiders(sters). In 1866, na de grote katoencrisis, blijven er daarvan nog 220 over. De katoenverwerkende ateliers

(50) Hierover K. LAMBERT, *op.cit.*, pp. 69-72.

hebben uiteraard de grootste klappen geïncasseerd. In 1880 is de tewerkstelling verder gedaald tot 208 arbeiders(sters) (51).

Na 1880 raakt het industrialisatieproces in een nieuwe stroomversnelling. De tweede golf van textielbedrijven verschilt echter heel wat van de vorige. Waar we tussen 1850 en 1875 nog een aantal "experimenten" van kooplui en manufactuurpatroons ontmoeten, zijn de nieuwe bedrijven uitsluitend het werk van ondernemers die reeds langer actief zijn in de industrie. In de regel zijn het nieuwe afdelingen op het platteland, van bestaande Gentse textiel fabrieken.

Een tweede nieuw element is de schaalvergroting van deze industrialisatiefase. De kleinere werkhuizen van 30 tot 50 getouwen uit de vorige periode hebben grotendeels afgedaan. De nieuwe bedrijven groeien uit tot volwassen fabrieken met al gauw 100 of meer werknemers. Opvallend is ook de belangrijke plaats die de katoenbedrijven innemen in deze beweging (52). Niettemin zijn ook andere industrietakken uitgeweken. Het zijn vooral bedrijven die eenvoudig en makkelijk werk te bieden hebben die uit Gent wegtrekken (53).

De vestiging van deze nieuwe grote bedrijven blijft, in onze regio, beperkt tot Waarschoot en Sleidinge. Te Waarschoot wordt o.a. in 1881 de maatschappij 'Lousbergs' gevestigd, een initiatief van de Gentse industrieel Joseph De Hemptinne (54). Verder richten een aantal Gentse fabrikanten in 1887 een "Naamloze Maatschappij van Waarschoot" op (55). De definitieve doorbraak van de industrie in Sleidinge wordt verwezenlijkt door 2 bedrijven. Het eerste is opnieuw een afdeling van een bestaand Gents bedrijf. In 1884 krijgt de "Maatschappij in Collectieven Naam J.J. Dierman Fils en Cie" de toelating om een katoenweverij te starten (56). Het tweede bedrijf bestaat reeds sedert 1853 : de weverij P.B. Dobbelaere-Hulin. In 1880 wordt zij omgevormd tot de "Maatschappij in Collectieven Naam P.P. Dobbelaere en G. De Muynck, Tissage mécanique de jute, sacs et emballages". In 1901 wordt dit de N.V. Calcutta (57).

(51) Voor deze schatting van de tewerkstelling steunen we ons op cijfers uit de literatuur. Ook de aantallen uitgerekte werkboekjes voor de Sleinse werkgevers zijn richtinggevend. Voor 1880 wordt uiteraard de nijverheidstelling gebruikt.

(52) R. BLANCHARD, *La Flandre. Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*, Parijs, 1906, p. 390.

(53) L. VARLEZ, *op.cit.*, p. 142 e.v.

(54) D. DE CRAENE, *Waarschoot sedert 1830*, Gent, 1893, p. 107.

(55) Idem.

(56) G.A.S., *Bundel onderzoeken de commodo et incommode voor 1900*. Onge nummerd.

(57) *N.V. Calcutta. Honderdjarig bestaan, 1848-1948*, Gent, 1948, p. 10.

Aan de vooravond van de eerste wereldoorlog is echter nog maar de basis gelegd voor de enorme vlucht die de textielindustrie, althans in Sleidinge, later zal nemen. In 1922 verschaffen de twee grote bedrijven, Calcutta en Dierman, werk aan liefst 900 arbeiders. In 1940 zijn er nog steeds 780 textielarbeiders, nu verspreid over 5 bedrijven; Naast twee kleine ondernemingen, vestigt het bekende Gentse bedrijf "La Coriandre" in 1926 een afdeling te Sleidinge (58).

Samen met de katoen- en vlasindustrie te Gent en verschillende randgemeenten ervan, vormen deze manufacturen en industrieën, heel de 19de eeuw door, het terrein waar de Sleinse manufactuur- en fabrieksarbeiders(sters) op zoek gaan naar werk. In tabel 3 wordt de evolutie van het aantal industriële en manufactuurarbeiders(sters) in de textielsector weergegeven. Deze aantallen kennen we bij onze vier analysemomenten. Aan de hand van de beroepsaanduidingen in de bevolkingsregisters kunnen we immers nagaan welke van de werkboekjeshouders(sters) die hun werkboekje kregen voordat een bepaald register in gebruik werd genomen, nog steeds in de industriële sector actief zijn (59). Aan deze reeks kunnen we nog een gegeven toevoegen.

De verplichting om een register bij te houden van de uitgereikte werkboekjes dateert van oktober 1833. Het gevolg van de betreffende provinciale circulaire is dat alle houders(sters) van een boekje, die dit gekregen hebben in de jaren twintig en in het begin van de jaren dertig, zich opnieuw bij de gemeentelijke overheid dienen aan te bieden om een werkboekje te krijgen dat in de registers is ingeschreven. In 1833 en 1834 zien we dan ook buitengewoon hoge aantallen uitgereikte werkboekjes : respectievelijk 233 en 137. In 1834 werken al deze mannen en vrouwen ongetwijfeld nog in een fabriek of manufactuur.

(58) Hierover K. LAMBERT, *Wanneer de stoommachien de mekanieken in beweging brengt... Een illustratie van 150 jaar Sleinse textielarbeid*, Gent, 1982.

(59) Het grootste probleem hierbij is om op basis van de beroepsaanduidingen, een scheidingslijn te trekken tussen de ambachtelijke en de industriële textielsector. De term 'wever' kan op een activiteit in beide sectoren betrekking hebben. We gaan er van uit dat iemand die de stap naar industriële of manufactuurarbeid gezet heeft, niet meer naar het ambachtelijk thuiswerk terugkeert. Voor 1847 is zo'n terugkeer naar de traditionele sector, die in volle crisis verkeert en die men ontvlucht is, erg onwaarschijnlijk. Dit geldt eveneens voor 1867. Op dat moment zijn de meeste thuiswerkers katoenwevers, in dienst van Gentse fabrikanten of kooplui. De evolutie van hun activiteit is, evengoed als de industriële activiteit, afhankelijk van één en dezelfde katoensector. Katoen weven thuis is dus helemaal geen alternatief voor industriële of manufactuurarbeid. In 1881 en 1901 is de ambachtelijke sector reeds te ver ineen gekrompen om nog nieuwe perspectieven te bieden.

TABEL 3 :

EVOLUTIE VAN HET AANTAL INDUSTRIELE EN MANUFACTUUR-
ARBEIDERS(STERS) DOORHEEN DE 19de EEUW

	M	V	T	% PAB	% M	% V
1834	285	85	370		77,03	22,97
1847	177	54	231	6,79	76,62	23,38
1867	314	101	415	15,08	75,66	24,34
1881	175	37	212	7,98	82,55	17,45
1901	248	117	365	12,05	67,95	32,05

De sterke daling tussen 1834 en 1847 dienen we ongetwijfeld te zien in het licht van de massale emigratie tijdens de jaren '30 en '40. Van de 370 arbeiders(sters) uit 1834, werken er 310 in de Gentse katoenindustrie. Juist voor die groep industriële arbeiders en hun gezinnen neemt de aantrekkingskracht van de industriestad toe, naar mate het platteland steeds minder bestaansmogelijkheden biedt. Velen onder hen hebben wellicht voor definitieve migratie naar Gent gekozen en hebben de groeiende arbeidersbevolking daar vervoegd.

Zowel in absolute aantallen als in verhouding tot de potentieel actieve bevolking bereiken we in 1867 een hoogtepunt. Dit is makkelijk te begrijpen. De toestand van het dorp in 1867 is het resultaat van een massale ontvolkingsbeweging. De gezinnen die in het dorp blijven wonen zijn die gezinnen die op het platteland nog bestaansmogelijkheden vinden. Onder die categorie horen zeker de gezinnen die beroep kunnen doen op industriële of manufactuurarbeid om hun gezinsinkomen te verwerven. In 1867 maken zij niet minder dan één derde van het totale gezins aantal uit (60).

In de verdere evolutie kunnen we duidelijk het economische conjunctuurverloop aflezen. Het lage aantal in 1881 is het resultaat van de depressie in het voorgaande decennium. Het herstel in 1901 is het gevolg van de investeringen tijdens de vorige 20 jaren. Tenslotte stellen we nog vast dat het aandeel van de vrouwen gestadig toeneemt. Enkel tussen 1867 en 1881 kennen we, parallel met de globale daling, een nog sterkere daling bij de vrouwen. Aan het eind van de eeuw blijkt de industrie een groter wordende aantrekkingskracht op

(60) Aantal gezinnen waar industriële en manufactuurarbeid verricht wordt :
 1847 : 231-19,86% 1881 : 176-18,11%
 1867 : 336-33,73% 1901 : 238-22,54%

de vrouwen uit te oefenen (61) : bijna één derde van de arbeiders(sters) zijn vrouwen.

Naast deze actieven, treffen we echter nog een groep vrouwen die zich blijkbaar anders (kunnen) opstellen ten aanzien van industriële arbeid. Bij de bespreking van de activiteit in de landbouwsector schreven we een tijdelijke en/of bijkomende landbouwactiviteit op een oppervlakte kleiner dan 1 ha, toe aan een grote groep vrouwen, die in de bevolkingsregisters geen beroepsaanduiding kregen. Aangezien, de hele 19de eeuw door, in bijna alle gezinnen met industriële of manufactuurarbeid, deze activiteit gecombineerd wordt met die bijkomende landbouwarbeid, behoort ook het overgrote deel van de vrouwen zonder beroepsaanduiding, tot huishoudens waar één of meerdere andere gezinsleden industriële arbeid verrichten. Het gaat in 1867 om 47,07% en in 1901 om 42,39% van het totale aantal vrouwen zonder beroepsaanduiding.

Deze vaststelling houdt ongetwijfeld verband met een veranderende positie van deze vrouwen in hun gezin, waar een nieuwe arbeidsorganisatie en rolverdeling doordringt. De vrouwen in deze gezinnen zijn niet inactief, maar het veranderde arbeidspatroon manifesteert zich vooral in het dalende belang van de vrouwelijke economische activiteit en de ruimte waar die verricht wordt. Vrouwen werken meer thuis, binnen het gezinsverband. Mannen verrichten de belangrijkste economische activiteit buiten het gezinsverband, in een gecentraliseerde werkplaats (62).

Wanneer we kijken naar het aandeel van de gezinnen waartoe deze vrouwen behoren, in het totale aantal gezinnen met industriële of manufactuurarbeid, zien we dat deze evolutie zich reeds in 1867 sterk manifesteert. Op dat moment bedraagt dit aandeel reeds 185 op 336, of 55,05% van de arbeidersgezinnen. In 1901 gaat het opnieuw om 195 gezinnen (79,59%), maar nu ten opzichte van slechts 245 arbeidersgezinnen.

Ook op andere terreinen wordt duidelijk dat de economische activiteit in het dorp op een veranderende wijze georganiseerd wordt. Op basis van de vermeldingen in de bevolkingsregisters en onze informatie omtrent bijkomende landbouwactiviteiten en industriële arbeid, constateren we dat in veel gezinnen 2, 3 of zelfs 4 economische activiteiten in diverse sectoren gecombineerd worden. Belangrijk is de kleinschalige landbouwactiviteit, arbeid als dagloner in de

(61) Dit wordt bevestigd door D. KEYMOLEN, *Vrouwenarbeid in België van circa 1860 tot 1914*, Leuven, 1977, p. 25.

(62) Hierover D. KEYMOLEN, "Vrouwenarbeid in België omstreeks 1860. Vigerende en alternatieve opvattingen...".

agrarische sector, ambachtelijke textielnijverheid en industriële of manufactuurarbeid. Maar ook activiteiten in sectoren als de ambachtelijke nijverheid, de diensten (meestal in loonverband), de kleinhandel bepalen mee het beeld.

Tabel 4 geeft een overzicht van de evolutie van het aantal activiteiten uit verschillende sectoren dat per huishouden gecombineerd wordt.

TABEL 4 :

**AANTAL ACTIVITEITEN UIT VERSCHILLENDE ECONOMISCHE
SECTOREN, GECOMBINEERD PER HUISHOUDEN.
EVOLUTIE DOORHEEN DE 19de EEUW**

Gezinnen met	1847		1867		1901	
		%		%		%
1 activiteit	126	10,83	459	46,08	527	49,91
2 activiteiten	629	54,09	416	41,77	454	42,98
3 activiteiten	387	33,28	121	12,15	75	7,11
4 activiteiten	21	1,80	-	-	-	-
Totaal	1163	100,00	996	100,00	1056	100,00

We zien een duidelijke verschuiving van huishoudens met 2 of 3 verschillende activiteiten, naar huishoudens met slechts 1 of 2 activiteiten. Tussen 1847 en 1867 speelt het wegvallen van de huisnijverheid uiteraard een belangrijke rol. Maar ook na 1867 gaat het proces verder. Opvallend is wel dat tot in 1901 bijna alle gezinnen met industriële of manufactuurarbeiders(sters), kleinschalige landbouwactiviteiten blijven uitoefenen.

Verder valt het op dat bij deze gezinnen, in 1847 slechts één gezinslid "uitgestuurd" wordt om een bijkomend inkomen te verwerven in een fabriek of manufactuur. Doorheen de 19de eeuw groeit het aantal arbeiders(sters) tot gemiddeld 1,53 per gezin in 1901. Deze ontwikkeling wordt enkel onderbroken door een lichte daling tussen 1867 en 1881 : van gemiddeld 1,23 tot 1,21 arbeiders(sters) per gezin. Het blijkt dus dat in het dorp, naast typische landbouwers- en daglonersgezinnen, kleinhandelaars en ambachtslui, een groep van typische arbeidersgezinnen ontstaat en dat tussen deze groepen gezinnen een strengere arbeidsverdeling groeit.

4. ARBEIDERS(STERS) EN HUN WERKGEVERS

4.1. Inleiding

Het afzonderen van groepen arbeiders(sters) op diverse momenten, leverde ons een beeld op van het belang van industriële en manufactuurarbeid in de gehele dorpseconomie. Hoe die verschillende groepen zich vormen en wie nu eigenlijk in een fabriek gaat werken, moeten we achterhalen via een analyse van de informatie uit de verschillende lijsten en stamlijsten tussen 1833 en 1876, en ook nog steeds via de confrontatie met de bevolkingsregisters, voor wat betreft de leeftijdsverdeling en de positie in het gezin.

De evolutie van het aantal uitgereikte boekjes per jaar wordt weergegeven in figuur 2. We kunnen een duidelijke periodisering onderscheiden. De hoge piek van 1833-34 is het gevolg van het invoeren van het nieuwe inschrijvingsregister in oktober 1833. De 370 boekjes die in beide jaren worden uitgereikt, dienen te worden gespreid over de voorgaande jaren. Wanneer we hetzelfde cijfer hanteren als in de 20 volgende jaren (gemiddeld 37 uitgereikte boekjes per jaar), dan gaan de eerste Sleinse arbeiders(sters) in een fabriek of manufactuur werken vanaf het begin van de jaren '20.

Tussen 1835 en 1855 vertoont de evolutie een vrij constante tendens : gemiddeld 37,38 uitgereikte boekjes per jaar. Belangrijke pieken zijn er in 1842, 1850 en 1854. Deze stijgingen moeten vooral toegeschreven worden aan de werkhuizen in Sleidinge en Lovendegem. De piek van 1854 is het gevolg van het opstarten van het bedrijf Dobbelaere-Hulin te Sleidinge. Dieptepunten vinden we terug in 1840, na een crisisperiode met grote werkloosheid (63) en in 1846-48 bij de grote agrarische crisis.

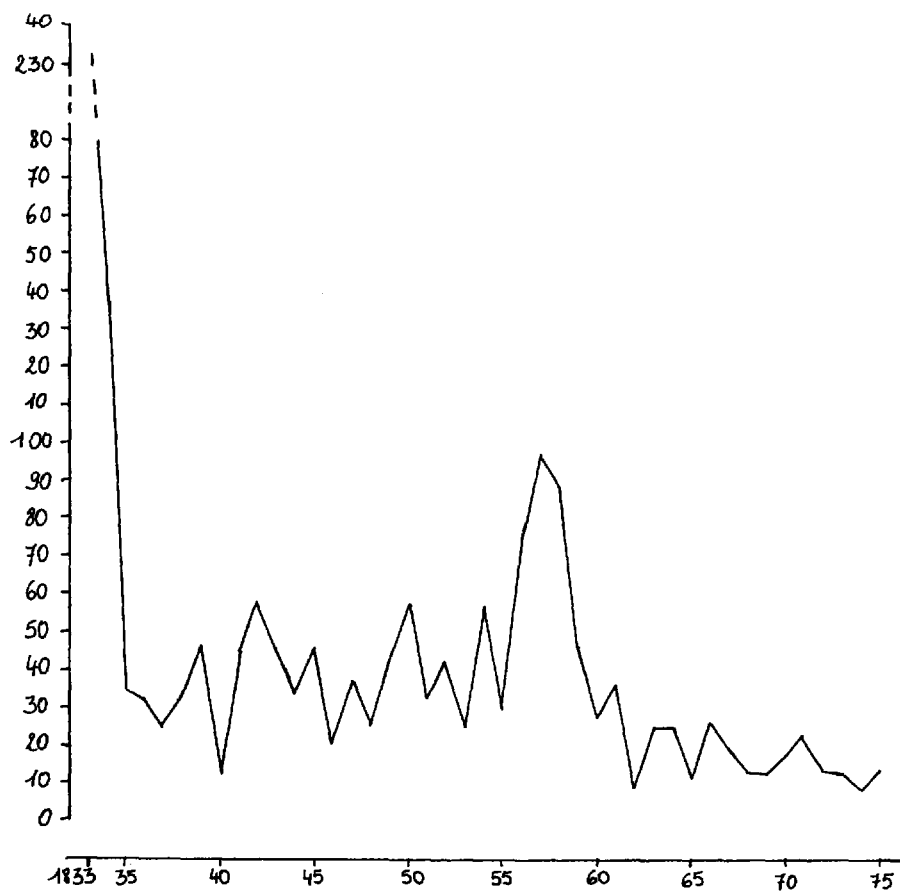
In 1856, 1857 en 1858 kennen we telkens hoge aantallen : tussen 70 en 100 uitgereikte werkboekjes per jaar. Deze jaren zijn het hoogtepunt van de eerste golf van nieuwe, al dan niet gemechaniseerde ateliers in onze plattelandsregio. In 1859, 1860 en 1861 vallen we terug op het niveau van de jaren '40 : gemiddeld 36,67 uitgereikte boekjes per jaar.

In 1862 kennen we een absoluut dieptepunt : de grote katoencrisis. Maar ook later, gedurende de verdere jaren '60 en '70 bereiken we niet meer het vroegere niveau : gemiddeld 16,5 uitgereikte werkboekjes per jaar. De dalende economische conjunctuur en de depressie van de jaren '70 zorgen voor een beperkte vraag naar arbeiders(sters).

(63) J. DE VISSER, *op.cit.*, p. 259 e.v.

FIGUUR 2 :

EVOLUTIE VAN HET JAARLIJKS AANTAL UITGEREIKTE
WERKBOEKJES (1833-1875)

4.2. De werkgevers

In tabel 5 werd alle informatie omtrent de verschillende werkgevers verwerkt (64), voor wat betreft vestigingsplaats, industriële sector en mechaniseringsniveau. Bij dit laatste element is het bezit van een stoommachine doorslaggevend.

TABEL 5 :

**SPREIDING VAN HET TOTALE AANTAL WERKBOEKJESHOU-
DERS(STERS) OVER VERSCHILLENDE GEMEENTEN, SECTOREN
EN MECHANISATIENIVEAUS, OP BASIS VAN HUN EERSTE
WERKGEVER**

Gemeente	%		Sector	%		Mechanisatie	%	
Eeklo	97	5,51	Katoen	1169	66,42	Met stoom	1170	66,48
Evergem	96	5,45	Vlas	141	8,01	Zonder		
Gent	724	41,14	Hennep	176	10,00	stoom	391	22,21
Lovende- gem	103	5,85	Kantwerk	7	0,40			
Oost-Eeklo	47	2,67						
Sleidinge	447	25,40						
Waarschoot	183	10,40						
Onbekend & buiten tex- tielsector	63	3,58		267	15,17		199	11,31
Totaal	1760	100,00		1760	100,00		1760	100,00

Wanneer we al deze gegevens met elkaar combineren, rekening houdend met de evolutie in de tijd van het totale aantal uitgereikte boekjes en met de evolutie van het relatieve aandeel van de verschillende componenten, bekommen we volgend beeld van de industriële tewerkstelling. Tot 1840 gaat meer dan 80% van alle Sleinse werkboekjeshouders(sters) werken in de gemechaniseerde Gentse katoenindustrie. Gezien het feit dat tot 1840, 37,22% van het totale aantal boekjes uitgereikt wordt, is dit een erg belangrijke groep. In tegenstelling tot de spinnerijen aan het begin van de 19de eeuw, doet men bij de uitbouw van de gemechaniseerde katoenweverijen in de jaren '20 en '30, blijkbaar wel een beroep op arbeidskrachten van

(64) Deze informatie is afkomstig uit de literatuur, de lijsten en stamlijsten ter registratie van uitgereikte werkboekjes en de gepubliceerde lijsten van fabricanten in de *Wegwijzer der stad Gent*.

het omliggende platteland (65). Op 25 spinsters na, zijn alle werkboekjeshouders(sters) immers tewerkgesteld in weverijen. Op basis van de informatie over dit ene dorp, kunnen we het belang van dit fenomeen voor de Gentse industrie uiteraard niet nagaan.

Na 1840 krijgen we een steeds groeiende differentiatie te zien. Het aandeel van de Gentse industrie gaat steeds verder slinken. Na 1855 is dit zelfs te verwaarlozen. In plaats daarvan worden een groter aantal werkboekjes uitgereikt voor werkgevers in de plattelandsdorpen. Parallel hiermee neemt ook de tewerkstelling in niet-gemechaniseerde ateliers toe. In 1855 kent het aantal uitgereikte boekjes voor gemechaniseerde werkhuizen relatief gezien een dieptepunt. Deze hele evolutie speelt zich wel nog steeds af binnen de katoensector. Pas na het starten van de weverij Dobbelaere-Hulin in 1852, gaat het katoenaandeel dalen. De periode 1841-1855 is dus een echte scharnierperiode, waarin 600 werkboekjes (34,1% van het totale aantal) worden uitgereikt.

Na 1855 zetten alle genoemde trends zich in toenemende mate door. Alleen de mechaniseringsgraad van de werkhuizen op het platteland gaat vanaf dan verder in stijgende lijn. De jaren 1856-59 vormen het hoogtepunt van deze differentiatie in de tewerkstelling. Sleinse arbeiders(sters) worden gerecruteerd voor werkhuizen in Sleidinge, Eeklo, Waarschoot, Evergem, Lovendegem en Oost-Eeklo. In deze drie jaren alleen al worden 307 werkboekjes (17,44%) uitgereikt. In de jaren '60 en '70 worden steeds minder boekjes uitgereikt. In totaal nog 198 (11,24%).

Deze kennis, toegepast op de arbeidersgroepen bij de diverse analysemomenten, laat ons toe te concluderen dat in 1847 het overgrote deel van de arbeiders(sters) in de Gentse katoenweverijen werkt. In 1867 is de situatie omgeslagen in het voordeel van de werkhuizen op het platteland die zowel katoen, vlas als hennep verwerken. De katoencrisis van 1862-1865 heeft deze differentiatie ongetwijfeld nog een duwtje in de rug gegeven. In 1881 is het Gentse aandeel wellicht al te verwaarlozen. In 1901 blijft de tewerkstelling grotendeels beperkt tot de 2 lokale bedrijven die katoen en jute verwerken.

4.3. De arbeiders(sters)

Wie zijn nu de mannen en vrouwen die een werkboekje krijgen? Van de 1.760 boekjes worden er 1.301 aan mannen en 459 aan vrouwen uitgereikt. Dit is respectievelijk 73,92% en 26,08%. De ge-

(65) Hierover o.a. J. DHONDT, "Note sur les ouvriers...".

middelste leeftijd bij uitreiking van een eerste werkboekje vertoont, tot 1857, een vrij constante trend. In 1835 bedraagt het vijfjaarlijks voortschrijdend gemiddelde 24,31 jaar; in 1857 25,57 jaar. Daarna gaat het permanent naar beneden : een vijfjaarlijks voortschrijdend gemiddelde van 17,68 jaar in 1872. Nochtans betekent dit niet dat men vroeger in een fabriek of manufactuur gaat werken. In absolute aantallen blijft het aantal uitgereikte boekjes aan personen tussen 15 en 25 jaar, over de hele periode, vrijwel constant. De daling van de gemiddelde leeftijd is dan wel te wijten aan het wegvallen van oudere leeftijdscategorieën vanaf 1860. Het zijn wellicht deze leeftijdsgroepen die, pas nadat zij een aantal jaren een andere activiteit hebben verricht, naar een fabriek of manufactuur getrokken zijn, onder druk van de omstandigheden.

Een ander opmerkelijk gegeven is het verschil in leeftijd tussen mannen en vrouwen. Op enkele jaren na, ligt de gemiddelde leeftijd van vrouwen bij de uitreiking van een eerste boekje lager dan bij de mannen. Globaal genomen zijn de mannen 24,49 jaar; de vrouwen slechts 21,54 jaar. Dit vloeit voort uit de relatieve oververtegenwoordiging van vrouwen bij de groep werkboekjeshouders(sters) die hun eerste boekje krijgen voor hun 30ste levensjaar : 29,72% vrouwen tegenover 70,28% mannen. Bij de resterende leeftijdscategorieën, die een eerste boekje pas na hun 30ste krijgen, zijn de vrouwen dan weer sterk ondervertegenwoordigd : slechts 14,74% vrouwen tegenover 85,26% mannen. Vrouwen gaan dus in veel mindere mate nog op latere leeftijd in een fabriek of manufactuur werken.

De daling van de globale gemiddelde leeftijd heeft evenmin een verjonging van de fabrieksbevolking tot gevolg. Het aantal uitgereikte werkboekjes na 1860 is hiervoor veel te gering. De leeftijdsverdeling van de Sleinse industriële en manufactuurarbeiders(sters) op de verschillende analysemomenten laat dan ook een verregaande veroudering zien tussen 1847 en 1881. In 1847 is 47,62% van de arbeiders(sters) jonger dan dertig. In 1881 is dit nog amper 7,97%. Pas aan het eind van de eeuw hebben de grote textielbedrijven hun aantrekkingskracht op jongere arbeiders(sters) laten gelden. In 1901 is opnieuw 56,50% van de fabrieksarbeiders(sters) jonger dan 30.

Parallel met de evolutie van de leeftijdsstructuur, evolueert ook de plaats van de arbeiders(sters) in hun gezin. Hier constateren we opnieuw belangrijke verschillen bij mannen en vrouwen. Van de mannen zijn er in 1847 37,92% gezinshoofd en 55,37% kinderen (66).

(66) De term 'kind' slaat hier natuurlijk niet op een leeftijdscategorie, maar wel op de status van ongehuwden die nog steeds in het ouderlijk huis wonen.

In 1867 bedragen deze percentages respectievelijk 54,46% en 30,5%. In 1881 65,87% en 18,56%. Hier heeft dus duidelijk een doorstroming plaats naar de positie van gezinshoofd toe. Hierdoor stijgt wellicht ook het belang van industriële en manufactuurarbeid in de onderscheiden gezinnen. Dat het percentage kinderen blijft dalen is het resultaat van het ontbreken van een verjongingsimpuls.

Bij de vrouwen daarentegen zien we dat de doorstroming van kinderen naar de positie van echtgenote, binnen de groep arbeidsters, niet plaats grijpt. In 1847 is 18,52% van de arbeidsters gehuwd; 62,94% zijn kinderen. In 1867 is dit respectievelijk 8,92% en 67,33%. In 1881 2,94% en 29,41% (67). Hieruit blijkt dat voor de meeste vrouwen de industriële beroepsloopbaan ophoudt bij het huwelijk. Dit correleert uiteraard perfect met de grote groep gehuwde vrouwen zonder beroepsaanduiding in de bevolkingsregisters, die we aantreffen in gezinnen waar industriële of manufactuurarbeid verricht wordt. Dat het beëindigen van de industriële loopbaan niet de totale inactiviteit betekent werd reeds bewezen. Enkel in 1901 oefent de industrie opnieuw een grotere aantrekkingskracht uit op gehuwde vrouwen. Op dat moment is 29,66% van de Sleinse arbeidsters gehuwd.

4.4. Arbeidsmobiliteit

Om het beeld van het ontwikkelingsproces van de groep industriële arbeiders(sters) in het dorp af te ronden, willen we de mobiliteit van deze actieven tussen diverse economische sectoren nagaan. Hiervoor doen we beroep op de informatie over de beroepsloopbanen van 1.195 werkboekjeshouders(sters) die we in de bevolkingsregisters konden identificeren.

Wat is de achtergrond van deze actieven? Welke activiteit oefenen zij uit voor zij een werkboekje krijgen? We gaan dit na in het laatste register, voor de uitreiking van een eerste werkboekje. Bij de groep die een boekje krijgt vóór 1847 kunnen we dit natuurlijk niet. Bij de individuen die nog niet economisch actief zijn, wordt de beroepsaanduiding van het gezinshoofd in aanmerking genomen. In totaal krijgen we aldus informatie over 543 werkboekjeshouders(sters) hetzij uit het register van 1847, hetzij uit dat van 1867.

Uit alle gegevens, uit beide registers, komt dezelfde conclusie naar voor. Van de hier bestudeerde arbeiders(sters) is 83,2% af-

(67) De percentages worden hier vertekend door de aanwezigheid van 16 arbeiders die weduwe zijn en onder de categorie gezinshoofden ressorteren.

komstig uit gezinnen waar economische activiteiten in de landbouw en de ambachtelijke textielnijverheid gecombineerd worden. Slechts bij 5,71%, die afkomstig zijn uit gezinnen van industriële of manufactuurarbeiders(sters), kunnen we spreken van een tweede generatie arbeiders.

Eens de stap naar de industriële of manufactuurarbeid gezet, vormt zich een groep arbeiders(sters) die hun hele verdere beroepsloopbaan in een fabriek of manufactuur blijven werken. Een volledige beroepsloopbaan kunnen we nagaan bij 904 werkboekjeshouders(sters). Daarvan zijn er 377 die, eens de beslissende stap gezet, hun hele verdere loopbaan in de industriële sector blijven werken. Dit is 41,7%. Er zijn 278 mannen en 99 vrouwen, respectievelijk 73,74 en 26,26%.

Een andere opmerkelijke evolutie is de dalende tendens van het aantal beroepsloopbanen die zich helemaal in de industriële sector situeren. Achttienhonderdvijftig betekent een echt keerpunt. Voor 1850 is jaarlijks gemiddeld 54,62% van de volledig gekende beroepsloopbanen helemaal in de industriële sector te situeren. Na 1850 is dit nog slechts 24,41% per jaar.

De verklaring hiervoor is tweeledig. Enerzijds beginnen voor 1850 veel meer ouderen aan een beroepsloopbaan als industriële of manufactuurarbeider(ster). De loopbaan die zij nog te vervolmaken hebben is dus reeds vrij kort, waardoor de kans vergroot dat zij helemaal in een fabriek of manufactuur verloopt. Zij die na 1850 begonnen zijn aan een beroepsloopbaan in de industrie, komen bovendien na een aantal jaren terecht in de grote katoencrisis en later de depressie van de jaren '70. Het is logisch dat in deze periodes de werkloosheid toeneemt en de overschakeling naar andere economische activiteiten bevorderd wordt.

Dat dit overschakelingsproces tussen 1860 en 1881 een versneling ondergaat blijkt wel hieruit. In 1867 is 42,2% van de werkboekjeshouders(sters) die in dit register werden geïdentificeerd, naar een andere economische activiteit overgeschakeld. In 1881 is dit nog steeds 33,97%. In 1847 daarentegen is dit slechts 18,33% en in 1891 opnieuw maar 13,70%.

Welke economische activiteiten genieten de voorkeur bij het overschakelen? Van de 904 beroepsloopbanen die we volledig kennen zijn er 453 waarbij de industriële sector verlaten wordt, ten voordele van een andere volwaardige economische activiteit. Onder die 453 zijn er 403 mannen (88,96%) en 50 vrouwen (11,04%). Van deze individuen gaan we in de bevolkingsregisters de eerste beroepsaanduiding buiten de industriële sector, na de uitreiking van een eerste werkboekje, opzoeken. Bij de interpretatie van deze gegevens dienen

we er rekening mee te houden dat we de evolutie slechts in zijn geheel kunnen volgen tot 1881 : tot dan komt de groep werkboekjeshouders(sters) overeen met de groep industriële en manufactuurarbeiders(sters). Na 1881 kunnen we, logischerwijze, nog slechts een kleiner deel van deze laatste groep volgen.

De globale evolutie is de volgende. De agrarische sector neemt steeds het grootste deel ex-arbeiders(sters) op. Doch het belang daalt constant : van 85% in 1847 tot 40,91% in 1901. Bovendien grijpt ook een interne verschuiving plaats. In 1847 zijn de dagloners(sters), die ook nog een klein stuk grond bewerken, sterk in de meerderheid. Vanaf 1867 echter komen de zelfstandige landbouwers in toenemende mate voor. Vanuit de concrete situatie van de industriële en manufactuurarbeiders(sters) bekeken, betekent dit dat de bijkomende landbouwactiviteiten in de gezinnen van die arbeiders(sters) uitgebreid worden tot een landbouwexploitatie van meer dan 1 ha.

De ambachtelijke nijverheids-, de diensten-, en de kleinhandelssector kennen een steeds stijgend belang. Hand in hand met de veroudering van de hier bestudeerde populatie, stijgt ook het aantal industriële en manufactuurarbeiders(sters) dat in het armenhuis belandt.

Er dient opgemerkt dat bij diegenen die overschakelen naar een andere volwaardige economische activiteit, de vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn. Er zijn 88,96% mannen en 11,04% vrouwen. Bij de totale groep van 904 is de verhouding 75,33% mannen en 24,67% vrouwen. Dit wordt echter gecompenseerd door de vrouwelijke oververtegenwoordiging bij de actieven die hun arbeid in de industriële sector stopzetten en terecht komen bij de groep zonder beroepsaanduiding in de bevolkingsregisters. Hier vinden we nog enkel 74 potentieel actieve vrouwen. Hun loopbaan als industriële of manufactuurarbeidster wordt na een aantal jaren afgebroken. Op een 3-tal na, zijn zij allen gehuwd.

Met de uitwijking van industriële of manufactuurarbeiders(sters) naar andere activiteiten, is het proces echter niet afgesloten. Van de 453 nog actieve uitwijkelingen, zijn er nog 73 die in een later stadium van hun loopbaan opnieuw naar de industriële arbeid overschakelen. Daarvan zijn er 64 mannen en 9 vrouwen. De grootste groep, een 30-tal, keert naar de industriële arbeid terug tussen 1881 en 1891 : de periode waarin de 2 grote Sleinse bedrijven in een eerste fase uitgebouwd worden.

5. BESLUIT

De grote trekken in de sociaal-economische ontwikkeling van het 19de-eeuwse Vlaanderen mogen dan al uitgetekend zijn, het verder verfijnen en differentiëren van dit beeld blijft steeds noodzakelijk en boeiend. Hoewel het geschetste onderzoek uiteraard tekortkomingen vertoont en voor heel wat verbeteringen vatbaar is, menen wij toch te mogen stellen dat het gebruikte bronnenmateriaal vele mogelijkheden biedt en interessante resultaten oplevert bij de reconstructie van de specifieke ontwikkeling in een Vlaamse plattelandsgemeente en, bij uitbreiding, in een beperkte regio.

De nabijheid van Gent, het eerste en grootste industriële centrum in Vlaanderen, is sterk determinerend en zorgt voor intensieve industrialisatieverschijnselen. Het wekt dan ook geen verbazing dat precies hier het bronnenmateriaal, waarmee we tot een erg dynamisch beeld van die specifieke ontwikkeling kunnen komen, aanwezig is. In hoeverre hetzelfde proces zich voorgedaan heeft in andere dorpen en regio's rond Gent, en in hoeverre het benodigde bronnenmateriaal daar aanwezig is, werd nog niet onderzocht.

De relaties tussen stad en platteland vertonen, in deze context, wel een grotere diversiteit dan alleen maar de grote plattelandsvlucht naar de stad. Deze laatste is wel zeer sterk aanwezig en zorgt voor een immense demografische aderlating tot 1867. Toch zijn er nog heel wat andere contacten. Zo is er, heel de 19de eeuw door, een groep industriearbeiders(sters) die permanent heen en weer trekt, tussen de beide leefwerelden. Zo is het duidelijk dat, binnen de leefwereld van één enkel individu, het contact met de stad niet steeds permanent, maar ook tijdelijk kan zijn. We worden geconfronteerd met slechts tijdelijke migraties uit het dorp; met uitwijking van industriële of manufactuurarbeid naar andere economische activiteiten, wat voor arbeiders(sters) in de Gentse industrie ongetwijfeld het einde van het regelmatige contact met de stad betekent.

Tenslotte is ook overduidelijk gebleken dat het initiatief niet steeds uitgaat van het platteland naar de stad, maar dat ook een omgekeerde beweging bestaat. Het gaat hier dan wel om een totaal andere sociale groep. Zowel bij de reorganisatie van de huisnijverheid, de eerste golf van gemechaniseerde textielateliers, als de intensieve investeringen op het platteland aan het eind van de eeuw, spelen Gentse kooplui en/of industriëlen een erg belangrijke rol.

De invloed van deze beweging op de economische activiteit in het dorp is allesbehalve gering gebleken. Het uitgangspunt is een economische structuur waarbij in 80% van de gezinnen activiteiten in de landbouw en de huisnijverheid gecombineerd worden. Deze combina-

tie wordt gerealiseerd binnen het gezin, maar veelal ook bij één en hetzelfde economisch actief individu : de multiple-jobholder. Binnen het kader van een familiaal georganiseerde economie, wordt beroep gedaan op alle potentieel actieve leden van het huishouden om hun bijdrage te leveren aan het tot stand komen van het gezinsinkomen (68). Deze economische structuur is gegroeid in de 18de eeuw en leidt tot een demografisch hoogtepunt, in het eerste kwart van de 19de eeuw.

Na 1820 raakt deze structuur steeds meer aangetast door de structurele crisis in de vlasnijverheid. Onder druk hiervan wordt de huisnijverheid gereorganiseerd. Steeds meer vlaswevers worden nu thuiswerkende katoenwevers in loondienst bij Gentse kooplui en fabrikanten. In diezelfde jaren '20 en '30 vormt zich tevens een eerste generatie van industriële arbeiders(sters). Per jaar gaan gemiddeld 37 Sleinse mannen en vrouwen werken in Gentse katoenweverijen. Voor vele mannen is deze stap definitief en blijven zij er tot het eind van hun actieve loopbaan werken. Afgaand op het grote aantal werkboekjeshouders(sters) dat we niet meer terugvinden in het bevolkingsregister van 1847, kunnen we aannemen dat velen onder hen later ook nog een tweede stap zetten : de emigratie naar Gent.

Na de zware agrarische crisis van 1846-1849 groeit een heel nieuwe economische structuur. Vanaf 1840, maar vooral na 1850, worden we, binnen onze regio, geconfronteerd met een golf van nieuwe al dan niet gemechaniseerde werkhuizen. De activiteiten in deze ateliers zijn meer verscheiden : katoen-, vlas- en hennepverwerking. Inspelend op deze nieuwe vraag naar arbeid, vormt zich een tweede generatie van industriële en manufactuurarbeiders(sters). Het hoogtepunt hiervan situeert zich tussen 1856 en 1858. Samen met de arbeiders(sters) die voor 1845, op jonge leeftijd, in de Gentse fabrieken gaan werken, vormt deze nieuwe generatie een aanzienlijke groep van de bevolking in 1867. Deze is zo al sterk uitgedund, en beroep doen op industriële of manufactuurarbeid is voor veel gezinnen de enige manier om hun bestaan te verzekeren. De grootste groep arbeiders zijn nu gezinshoofden. Dit in tegenstelling tot de eerste generatie, waar een groot deel nog ongehuwden, naar een fabriek of manufactuur trok om er een bijkomend inkomen te verwerven voor hun gezin.

(68) Hierover F. MENDELS, "Agriculture and peasant industry in 18th century Flanders", *European peasants and their markets. Essays in agrarian economic history*, Princeton, 1975; M. MEDICK, "The proto-industrial family economy : the structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism", *Social History*, 1976, pp. 291-315.

Het grootste deel van deze tweede generatie zal er niet in slagen zijn hele beroepsloopbaan in de industriële sector vol te maken. De grote katoenschaarste en de depressie van de jaren '70 zorgen voor werkloosheid en het definitief verdwijnen van een aantal werkhuizen op het platteland. Het gevolg is dat in de jaren '60 en '70 vele arbeiders(sters) opnieuw overschakelen naar andere economische activiteiten. De landbouwsector geniet hierbij de voorkeur. Naast de tewerkstelling als dagloner of als knecht of meid op een landbouwbedrijf, zijn er ook arbeiders(sters) die hun bijkomende landbouwactiviteit gaan uitbreiden en tot een zelfstandig landbouwbedrijf komen.

Na 1880 krijgt de lokale industrie een steviger basis door intensievere investeringen van Gentse ondernemers. In Sleidinge vestigen zich twee grootschalige bedrijven. Rond deze bedrijven vormt zich een derde, homogene generatie van industriële arbeiders(sters). Opvallend is dat bij deze generatie de vermenging tussen de agrarische en de, nu industriële, textielsector totaal is : in alle arbeidersgezinnen worden agrarische activiteiten verricht.

De jaren '70 betekenen niet alleen het einde van een aantal werkhuizen op het platteland. De economische achteruitgang veroorzaakt ook een breuk in de ontwikkeling van de arbeiders(sters) als sociale groep in het dorp. Terwijl de eerste en tweede generatie elkaar voor een belangrijk deel overlappen, wat tot het hoogtepunt van de groei van het aantal arbeiders(sters) in de jaren '50 leidt, is het contact tussen de tweede en de derde generatie veel beperkter. Van de totale groep werkboekjeshouders(sters) vinden we er in 1891 nog 88 terug in een fabriek. In 1901 zijn het er nog maar 30.

Krijgen de nieuwe economische structuren pas een vaste vorm na de depressie, bij een aantal sociale veranderingsprocessen, die samengaan met de nieuwe structuren, ligt het zwaartepunt ervoor. Zo groeit er in het dorp een strengere arbeidsverdeling tussen de gezinnen. Men gaat zich beperken tot 1 of 2 economische activiteiten per gezin. Hierdoor ontstaan typische arbeidersgezinnen, naast landbouwersgezinnen, kleinhandelaars en ambachtslui.

Maar ook binnen de arbeidersgezinnen tekent zich een striktere arbeidsverdeling, tussen man en vrouw, af. De scheiding tussen arbeids- en woonruimte is hiervan de voornaamste component. Voor het grootste deel van de gehuwde vrouwen die de industriële arbeid verlaten, betekent deze stap ook het einde van hun actieve beroepsloopbaan. Dit afhaken gebeurt veelal tijdens de periode tussen 1860 en 1880, wanneer, globaal genomen, ook vele andere arbeiders(sters) overschakelen naar een nieuwe economische activiteit. Pas aan het eind van de eeuw gaan opnieuw meer gehuwde vrouwen industriële

arbeid verrichten. Desondanks blijft gedurende de hele beschouwde periode, wel steeds een groep van vrouwen aanwezig die een hele loopbaan in de fabriek of manufactuur volmaken.

L'INDUSTRIALISATION DANS UNE COMMUNE RURALE

Ses effets démographiques et sociaux à Sleidinge (1820-1914)

par

Koen LAMBERT

RESUME

En tant que première étape du processus global d'industrialisation, la "proto-industrialisation" crée une population d'ouvriers agricoles de moins en moins engagés dans des activités agricoles et toujours plus dépendants des revenus que leur apportent leurs activités "proto-industrielles". L'étape suivante dans ce processus, menant à l'activité industrielle proprement dite, a jusqu'ici fait l'objet de très peu d'études.

Sur base d'une confrontation entre les registres de l'état civil et ceux de la délivrance des livrets de travail (entre autres), une recherche a été effectuée pour la commune de Sleidinge (Flandre orientale), concernant la constitution et les caractéristiques d'un groupe local d'ouvriers de l'industrie moderne. On a en même temps examiné les modifications qu'entraînait cette évolution pour l'activité économique globale dans la commune. La proximité de Gand est à cet égard déterminante.

Le point de départ c'est une structure économique où dans 80% des ménages des activités agricoles et industrielles (industries du lin) sont combinées. On constate à partir de là une culmination de l'évolution démographique dans le premier quart du XIXe siècle. Après 1820 cette structure est affectée sous la pression de la crise dans l'industrie linière. De plus en plus les tisserands liniers se font tisserands du coton salariés travaillant à la maison. On crée aussi une série d'ateliers ruraux où l'on rassemble les métiers à tisser artisanaux. Une première génération d'ouvriers industriels se constitue qui vont travailler en nombre dans les manufactures de toile de coton gantoises. Beaucoup d'entre eux choisissent même une solution plus radicale : l'émigration vers la ville. L'émigration massive est la composante principale, la plus continue aussi, de la saignée démographique qu'on connaît jusqu'en 1867.

Après 1850 une seconde génération d'ouvriers se manifeste, maintenant autour d'un certain nombre de manufactures (mécanisées ou non) à Sleidinge et dans les environs. Dans les années '50 et '60 ces ouvriers forment, avec ceux de la première génération, un sous-ensemble considérable de la population. La pénurie de coton et la dépression économique des années '70 amènent le chômage et causent la disparition définitive d'un certain nombre de manufactures à la campagne. Beaucoup d'ouvriers retournent à d'autres activités, essentiellement agricoles. Cet état de choses signifie aussi la fin d'une activité professionnelle pour beaucoup de femmes mariées.

Après 1880 les industries locales reçoivent des bases plus solides par les investissements plus intensifs des entrepreneurs gantois. Une troisième génération d'ouvriers industriels, plus homogène, se fixe autour de ces entreprises désormais assez importantes.

INDUSTRIALIZATION IN A RURAL COMMUNITY

Effects on population and labour at Sleidinge (1820-1914)

by

Koen LAMBERT

SUMMARY

As the first part of the overall industrialization-process the so-called proto-industrialization causes the rise of a group of rural workers who grow more and more away from agricultural activities and become increasingly dependent on their incomes from proto-industrial activities. The next stage in this process, the step toward real industrial work, has not sufficiently been emphasized so far.

Mainly on the basis of a comparison between population-registers and working-permit registers of the East-Flemish municipality of Sleidinge, an investigation was made into the growth-process and the specific characteristics of a local labour-group in modern industry. At the same time attention was paid to the alterations in the overall economic activity in the village. Here the proximity of Ghent proves a strongly determining factor.

The starting-point is an economic structure in which 80% of the families combine agricultural activities with the flax-working domestic industry. On this basis a demographic summit develops in the first quarter of the 19th century. After 1820 this structure gets more and more affected by the crisis in the flax-industry : an increasing number of flax-weavers become domestic cotton-weavers on the payroll. A series of rural workshops are established in which artisanal looms are set up. A first and considerable generation of industrial labourers comes about, who go to work in the Ghent weaving-mills. Many of them, however, prefer a more radical solution and emigrate to town. The large-scale emigration is the most important and most constant component of the demographic bleeding which will continue until 1867.

After 1850 a new generation of labourers comes into being, this time around a number of mechanized and non-mechanized workshops in Sleidinge and neighbouring villages. Along with the first generation these workers constitute a considerable population-group in the fifties and sixties. The great scarcity of cotton and the economic depression in the seventies are responsible for unemployment and the final disappearance of a number of rural workshops. Many workers turn again to other activities, especially in the agricultural sector. For many married women this step also meant the end of their professional activity.

After 1880 the local industry is given a more solid basis by intensive investments of Ghent entrepreneurs. Around these large-scale enterprises a third, homogeneous generation of industrial labourers comes into being.

Koen Lambert, Dellaertsdreef 8, 9940 Sleidinge